

Izglītības tiesiskie pamati Krievijā un Baltijas gubernās XVIII gadsimtā un XIX gadsimta pirmajā pusē

Helmuts Guļevskis, Riga Technical University

Kopsavilkums. Rakstā ir sniegts apkopojums par izglītības iestāžu un to tiesiskā regulējuma attīstību Krievijā un Baltijas gubernās XVIII gadsimtā un XIX gadsimta pirmajā pusē. Rakstā vienkopus apskatīti dažādu līmeņu skolu darbību reglamentējoši likumdošanas akti, mēģināts izsekot terminoloģijas, mācību iestāžu nosaukumu, to priekšrocību, mācību personāla amata nosaukumu, mācību satura, audzēkņu un mācību personāla tiesību, pienākumu, sociālo garantiju u.tml. faktoru evolucionēšanai.

Atslēgas vārdi: Krievijas impērija, Baltija, Rīgas guberņa, izglītība, izglītības tiesiskie pamati, vispārizglītojošās skolas, universitātes, speciālās skolas.

I. IEVADS

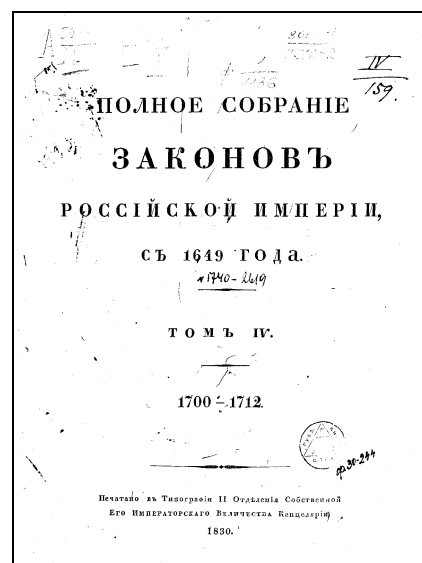
XVIII gadsimts Baltijā aizsākās ar Lielo Ziemeļu karu (1700-1721), kurš Baltijas zemēm atnesa smagus postījumus un mēri. Kara rezultātā Baltijas reģionā notika nozīmīgas ģeopolitiskas pārmaiņas. Rīga, Vidzeme un Igaunija 1710. gadā nokļuva Krievijas pakļautībā un saskaņā ar 1721. gadā noslēgto Nīstades miera līgumu starp Krieviju un Zviedriju, tās iekļāva Krievijas impērijas sastāvā kā Rīgas guberņu¹. Līdz ar to šī reģiona, tajā skaitā arī skolu, tiesiskais regulējums pakāpeniski tika pakļauts Krievijas jurisdikcijai.

Šī apkopojuma mērķis ir, pamatojoties uz Krievijas impērijas likumu krājumā (kr.: Полное собрание законов Российской империи) pieejamajiem likumdošanas aktu autentiskajiem tekstiem, sastādīt apkopojumu par izglītības sistēmas un tās tiesiskā regulējuma attīstību apskatāmajā laika posmā Krievijā un Rīgas guberņā, izsekot lietojamās terminoloģijas, mācību iestāžu nosaukumu un klasifikācijas, mācību satura, mācību iestāžu priekšrocību, kā arī audzēkņu un mācību personāla tiesību, pienākumu un sociālo garantiju un citu tml. faktoru evolucionēšanai.

II. IZGLĪTĪBAS TIESISKĀ REGULĒJUMA SĀKUMI KRIEVIJĀ

Krievijā XVII gs. beigās un XVIII gs. sākumā darbojās atsevišķas garīdzniecības uzturētas zemākā līmeņa skolas un divas augstāka līmeņa skolas: Slāvu latīņu garīgā akadēmija Maskavā un Kijevas garīgā akadēmija. Izglītības iestāžu tiesiskais regulējums un to centralizēta pārraudzība valstiskā līmenī Krievijā nepastāvēja. Situācija sāka mainīties tikai Pēteris I valdīšanas laikā, pēc viņa pirmā ceļojuma pa Rietumeiropas valstīm 1798. gadā.

Pēteris I galvenie pūliņi pirmām kārtām bija vērsti uz armijas stiprināšanu, un šī mērķa labā pēc viņa personīgas ierosmes dibināja militāra rakstura izglītības iestādes –

Att. Krievijas impērijas likumu krājuma titullapa.

Matemātisko un navigācijas zinību jeb Navigācijas skolu Maskavā (1701), Inženierskolu Maskavā (1712), Jūras akadēmiju Pēterburgā (1715) un Artilērijas skolu Maskavā (1717). Par Navigācijas skolas dibināšanas mērķi Pēteris I 1701. gada 14. janvāra (šeit un turpmāk datumi doti pēc v.st. – aut.) ukazā² noteikts: “Школа оная потребна не токмо к единому мореходству и инженерству, но и артиллерии и гражданству к пользе³”. Skola tika nodota Ieroču palātas pārraudzībā, taču Pēteris I personīgi uzraudzīja, lai skolā mācītu savu lietu zinoši skolotāji un tajā netrūktu nedz mācību līdzekļi, nedz vajadzīgais aprīkojums. Par skolotājiem tajā darbojās no Anglijas uzaicināti speciālisti [1,2]. Iesākumā skolā uzņēma 200 cilvēkus, bet 1715. gadā skolā bija ap 500 audzēkņu, kurus uzturēja par valsts kases līdzekļiem. Navigācijas skolas funkcijas kopš 1715. gada pakāpeniski sāka pārņemt Pēterburgā nodibinātā Jūras akadēmija. 1715. gada 1. oktobrī Pēteris I apstiprinājis Jūras akadēmijas iekšējās kārtības noteikumus (kr.: Инструкция Морской академии в Санкт-Петербурге). Instruktijas saturs liecina par

¹ Rīgas guberņu izveidoja 1713. gadā. 1796. gadā to pārdēvēja par Vidzemes guberņu.

² Ukazs par Navigācijas skolas dibināšanu Likumu krājumā nav iekļauts.

³ „Šāda skola nepieciešama ne tikai jūrmieciņiem un inženierlietu, bet arī artilērijas un civildienesta labumam.” – aut. tulkojums.

akadēmijas militarizēto iekārtu. Cita starpā, akadēmijas personāls tajā dēvēts par Jūras gvardi [3]. 1719. gada 11. janvārī apstiprināts Jūras akadēmijā mācāmo priekšmetu saraksts⁴. Inženierskolā, savukārt, paredzēja gatavot militāro fortifikācijas būvju speciālistus. Pētera I 1712. gada 16. janvāra pašrocīgi rakstītajā ukazā par militāro jautājumu nokārtojumu valstī, 17. punktā noteikts: „Школу Инженерную умножить ,, и держать всегда полное число 100 человек или 150 ...”⁵ [4]. Artilērijas skolu nodibināja 1717. gadā uz Preobraženskaskas pulka sastāvā 1698. gadā izveidotās „bombardieru rotas” bāzes. Skola gatavoja virsniekus – artilērijas speciālistus.

Mūsdienu izpratnē Pētera I dibinātās skolas varētu klasificēt kā vidēja līmeņa speciālas karaskolas. Mācības tajās prasīja iepriekšējas zināšanas vismaz zemākās skolas līmenī. Pavisam drīz tomēr izrādījās, ka pat muižniecības vidū jauniešu ar šādu zināšanu līmeni bija ļoti maz. Lai sagatavotu muižniecības pusaudžus mācībām jaundibinātajās skolās, Pēteris I laikā no 1714. līdz 1715. gadam izdeva vairākus ukazus par, t.s. „ciparu skolu” dibināšanu guberņās un muižniecības atvašu obligāto zemāko izglītību. Ar minētajiem „ukaziem” tika uzlikts par pienākumu katrā guberņā nodibināt pa „ciparu skolai” un tajās pierakstīt muižniecības pusaudžus no 10 līdz 15 gadiem. Šādu skolu dibināšana bija saistīta ar Pētera I ieviesto muižniecības pārstāvju karadienesta jauno kārtību, saskaņā ar kuru muižniecības pusaudžiem prasīja obligātu pamatizglītības iegūšanu.

Skolu jautājuma regulēšanai Pēteris I vēlreiz pievērsās 1721. gada 16. janvārī apstiprinātajos „Maģistrāta statūtos”, kuru XXI daļa veltīta skolu sistēmas attīstības jautājumiem: „Akadēmijas un skolas ir ļoti vajadzīgas lietas tautas mācīšanai, kuru attīstība ar viņa Cariskās Augstības svētību jau uzsākta. Lai tādu vajadzīgu un labumu nesošu lietu pēc iespējas iedzīvīnātu, maģistrātiem nevajadzētu no tās vairīties, bet gan sniegt visu iespējamo palīdzību. Pilsētu maģistrātiem vajadzētu izrādīt īpašu centību tādu mazo skolu iekārtošanai un uzturēšanai, kurās mācītu lasīt, rakstīt un rēķināt.” [5].

Pētera I valdīšanas laikā tika likti pamati arī speciālo kalnrūpniecības skolu dibināšanai. Tā, piemēram, 1702. gadā viņš nosūtījis kalnrūpniekam Nikitam Demidovam ukazu par tādas skolas dibināšanu Nevjanskā (Urālos), kurā “mācītu kārtīgus un saprātīgus strādniekus pie domnām un veseriem, rūdas un ogļu dedzināšanai”. Nevjanskā šādu skolu nodibināja 1709. gadā. Tā kļuva par paraugu vairākām XVIII gadsimta pirmajā pusē dibinātajām kalnrūpniecības skolām: Petrozavodskā (1715), Kungurā, Uktusā⁶, Alapajevskā (1721), Barnaulā (1753) u.c. Raksturīgi, ka kalnrūpniecības centros dibinājās arī vispārīgā izglītība ciparu un valodu skolās [6]. Ķeizarienes Annas Ioanovnas apstiprinātajā instrukcijā Valsts padomniekam Tatiščevam, kuru 1734. gadā komandēja inspicēt kalnrūpniecības uzņēmumus Sibīrijas un Kazanņas guberņās, atrodams norādījums “Lai turpmāk uz turieni

apmācībā nebūtu jāsūta no šejienes (t.i., Iekšskrievijas guberņām – aut.), bet lai iztiktu ar vietējiem iedzīvotājiem, nodibināt tur kārtīgu skolu un uzcītīgi mācīt tajās vietējo muižnieku, darbvežu un baznīcnieku bērņus.” [7]

Pētera I reformu vispārējā plānā nozīmīgu vietu ieņēma ideja par Akadēmijas dibināšanu Pēterburgā. Ukazu par akadēmijas izveidi Pēteris I izdeva sava mūža un valdīšanas pašā nogalē - 1724. gada 28. janvārī. Tajā noteikts: “Viņa ķeizariskā augstība uzdeva dibināt Akadēmiju, kurā mācītu valodas, kā arī citas zinātnes un ievērojamākās mākslas un tulkotu grāmatas”. Ukazam pievienotajā Akadēmijas projektā dota atsauce uz ārzemju tradīciju: “Mākslas un zinātnes attīsta divējādās iestādēs: pirmo sauc par Universitāti, otro – par Akadēmiju. Universitāte ir augsti mācītu ļaužu biedrība (kr.: *собрание ученых людей*), kuri jauniem cilvēkiem māca augsto zinātņu, kā, piemēram, teoloģijas un jurisprudences (tiesību zinātne), medicīnas un filozofijas augstākos sasniegumus. Akadēmija ir zinātnieku un meistarisku ļaužu biedrība (kr.: *собрание ученых и искусных людей*), kuri ne tikai šīs zinātnes pārvalda visaugstākajā līmenī, bet arī pūlas tās padziļināt un paplašināt, bet par pārējo ļaužu mācīšanu tiem nav jāgādā. .. Krievijā, turpretī, šāds dalījums nebūtu piemērojams, jo, iekārtojot tikai Akadēmiju, neizpildīsies abi nodomi; tajā zinātnes un mākslas attīstīsies un izplatīsies, taču ne tik drīz tās izplatīsies tautā; iekārtojot Universitāti, vēl jo mazāk, jo zinot, ka pie mums nav nedz tādu skolu, ģimnāziju un semināru, kur jaunieši varētu saņemt pamatzināšanas, lai pēc tam apgūtu zinātnes augstākos sasniegumus, tad šādā situācijā universitāte diez vai var dot kaut jēlu labumu. .. Tātad mūsu apstākļos būtu nepieciešams izveidot tādu augsti mācītu ļaužu biedrību, kuri nodarbotos ar zinātņu un publiski mācītu šīm zinātnēm jaunus cilvēkus (kuri ir gatavi tam) un dažus no viņiem sagatavotu tā, lai tie varētu mācīt pamatzināšanas nepietiekoši sagatavotiem jauniešiem.” Tādējādi vienā iestādē, kuru paredzēja saukt par Akadēmiju, būtu apvienota akadēmija, universitāte un ģimnāzija. Akadēmijas zinātņu vīrus paredzēja dēvēt par *akadēmiķiem*, viņu audzēkņus - par *studentiem*. Akadēmiķiem uzlika par pienākumu ik dienas vienu stundu veltīt publiskām lekcijām. Algu akadēmiķiem un uzturu studentiem paredzēja nodrošināt no valsts līdzekļiem. Tāpat paredzēja, ka Akadēmijas darbību pārraudzīs pats Pēteris I [8]. Īstenot dzīvē šo projektu Pēterim I nebija lemts, taču to turpināja attīstīt ķeizariene Katrīna I.

1725. gada 7. decembrī ķeizariene Katrīna I izdeva ukazu par Zinātņu akadēmijas darbības uzsākšanu [9]. Darbam Akadēmijā jau Pētera I laikā bija uzaicināti vairāki Rietumeiropā pazīstami ārzemju zinātnieki, pateicoties kuriem, zinātniskā pētniecība attīstījās visumā sekmīgi. Turpretim ar izglītības lietām gāja kā pa celmiem – studijām universitātē nebija pietiekoši sagatavotu un studēt alkstošu jauniešu, turklāt 1725. gadā Katrīnas I solītā Akadēmijas reglamenta izstrādāšana aizkavējās, un to apstiprināja tikai 1747. gada 24. jūlijā ķeizariene Elizabete (kr.: *Регламент Императорской Академии наук и художеств в Санкт-Петербурге*). Ar šo reglamentu Akadēmijas sastāvā iedibināja divas patstāvīgas iestādes – Zinātņu akadēmiju, kurā *akadēmiķi* un viņu palīgi *adjunkti* nodarbotos ar

⁴ Jūras akadēmijā paredzēja mācīt aritmētiku, ģeometriju, navigāciju, artilēriju, fortifikāciju, ģeogrāfiju, astronomiju, zīmēšanu, gleznošanu, kaujas prasmi cīņā ar musketēm un rapieriem.

⁵ Iesākumā skola bija paredzēta 23 cilvēkiem [„Подготовка инженеров России в XIX веке”, – <http://works.tarefer.ru/33/101252/index.html>]

⁶ Kalnrūpniecības centrs tagadējās Jekaterinburgas pilsētas teritorijā.

zinātniskajiem pētījumiem, un Universitāti, kurā *profesori* mācītu *studentus* zinātnēs. Lai jauniešus sagatavotu studijām, pie universitātes paredzēja dibināt Ģimnāziju, kurā mācītu latīņu u.c. valodas. Trīsdesmit studentus un divdesmit ģimnāzijas skolniekus paredzēja uzturēt par valsts kases līdzekļiem, taču bija atļauts uzņemt papildus studentus no brīvo ļaužu vidus, kuri nemaksātu par mācībām, bet paši sevi uzturētu. Valsts uzturētie studenti, kurus pēc zinātņu apgūšanas patur darbā universitātē, var pretendēt uz maģistra, adjunkta, profesora vai akadēmiķa amatu; pārējiem dod ieteikumus amatu ieņemšanai civilajā dienestā vai piešķir oberoficieru militārās pakāpes Akadēmiju vada *prezidents*. [10].

1758. gadā par akadēmiskās ģimnāzijas un universitātes vadītāju iecēla M.Lomonosovu, kurš pēc iepazīšanās ar situāciju, atzinis, ka „pie Zinātņu akadēmijas universitāte īstenībā ne tikai nav bijusi, bet pat jebkāda līdzība ar universitāti arī patreiz nav saskatāma.” Mācību lietas tajā pavisam panīka pēc Maskavas universitātes atvēršanas 1755. gadā, un 1766. gadā to slēdza [11]. Neskatoties uz zināmām neveiksmēm, tad tomēr jāatzīmē, ka tas bija pirmais mēģinājums iedibināt valsts regulētu augstāko vispārējo izglītību Krievijā.

XVIII gs. 30. gados Krievijā pēc Prūsijas parauga sāka dibināt jauna tipa militāras vidējās izglītības iestādes – *kadetu korpusus*, kas pēc savas būtības mūsdienu terminoloģijā būtu raksturojamas kā slēgta tipa vispārējās vidējās izglītības iestādes ar militāru ievirzi. Kadetu korpusa iekārtas vispārējos noteikumus ķeizariene Anna Ioanovna izdeva 1731. gada 29. jūlijā un tā paša gada 18. novembrī apstiprināja kadetu korpusa statūtus. Kadetu korpusā paredzēja uzturēt 200 muižniecības pārstāvjus vecumā no 13 līdz 18 gadiem. Zīmīgi, ka 50 no tiem bija jādod Vidzemes un Igaunijas provincēm [12,13]. Pirmais kadetu korpus Pēterburgā, kas bija paredzēts muižniecības (šļahtas) atvasēm, darbu sāka 1732. gada 17. februārī. 1743. gadā to pārdēvēja par Sauszemes kadetu korpusu. Turpmākajos gados par kadetu korpusiem reorganizēja arī Jūras akadēmiju (1752) un apvienoto Artilērijas un inženierskolu (1762). Līdz ar to kadetu korpusi kļuva par galveno virsnieku kalvi Krievijas impērijā⁷.

Lai padarītu pieejamāku augstākās izglītības iegūšanas iespēju Maskavas muižniecības un ierēdniecības pārstāvjiem, 1755. gadā nodibināja universitāti ar ģimnāziju arī Maskavā. Tās tiesisko regulējumu noteica ķeizarienes Elizabetes 1755. gada 24. janvārī apstiprinātais universitātes iekārtas projekts. Universitāte atradās zem imperatores protekcijas, bet tās darbību pārraudzīja viņas, no ievērojamiem cilvēkiem, nozīmēti divi kuratori. Universitātes tiešais vadītājs bija direktors⁸, un tās sastāvā paredzēja juridisko, medicīnas un filozofijas fakultāti. Mācību personāls universitātē – profesori. Universitātē paredzēja uzņemt muižniecības un ierēdniecības pārstāvjus, kuri spēj nokārtot speciālu pārbaudījumu. Mācību valoda - latīņu. Mācības ilgums - trīs

gadi. Pēc universitātes kursa beigšanas studenti saņēma atestātus, atbilstoši kuriem tos nozīmēja civilajā dienestā [15]. Maskavas universitāte bija pirmā Rietumeiropas standartiem vairāk vai mazāk atbilstošā universitāte Krievijā.

1757. gada 6. novembrī ķeizariene Elizabete apstiprināja ukazu par Mākslas akadēmijas dibināšanu Pēterburgā. Maskavas universitātes ziņojumā par šādas mācību iestādes nepieciešamību teikts: “Zinātnes Maskavā ir aizsāktas (ar Maskavas universitātes nodibināšanu – aut.) un no to panākumiem sagaidāms vēlamais labums; bet, lai tās novestu līdz pilnībai, nepieciešams nodibināt Mākslas akadēmiju, kuras augļi nesīs slavu ne tikai mūsu impērijai, bet arī labumu valsts un privāti izvedamajiem darbiem, par kuriem viduvēji ārzemju mākslinieki plēš lielu naudu, bet, kļūstot bagāti, atgriežas savās zemēs, un kuri līdz pat šai dienai nav atstājuši aiz sevis nevienu Krievijas cilvēku, kurš būtu apguvis kaut vienu no mākslām.” Akadēmijas vajadzībām paredzēja no valsts līdzekļiem 6000 rubļu. Pirmos sešus gadus Akadēmija, kaut arī tā darbojās Pēterburgā, skaitījās Maskavas universitātes sastāvā. Kā pirmos skolniekus tajā uzņēma Maskavas universitātes studentus, kas izrādīja spējas kādā no mākslām [16]. 1763. gada 2. martā ķeizariene Katrīna izdeva ukazu par Mākslas akadēmijas atdalīšanu no Maskavas universitātes [17] un 1764. gada 4. novembrī apstiprināja tās statūtus (kr.: *Устав Императорской Академии трех знатнейших художеств – Живописи, Скульптуры и Архитектуры, с воспитательным при оной Академии училищем*). Lēmuma ievadā noteikts, ka „Lai pamudinātu labāku panākumu sasniegšanai, Mēs (ķeizariene Katrīna II – aut.) ņemam Akadēmiju kopā ar audzināšanas skolu savā aizgādībā, nosakām tai būt tikai Mūsu ķeizariskajā padotībā un apgādājam ar tās uzturēšanai nepieciešamo summu. Tās sastāvā būt: 1/ prezidentam, trim rektoriem, diviem adjunktrektoriem, sešiem glezniecības, skulptūras un arhitektūras profesoriem, sešiem adjunktprofesoriem un vienam sekretāram; 2/ 12 mākslas cienītājiem no augstākajām aprindām, tikpat daudz Goda locekļiem, sešiem Akadēmijas padomniekiem; 3/ audzināšanas skolas inspektoram, trim perspektīves, anatomijas, vēstures, ģeogrāfijas, ikonogrāfijas un mitoloģijas profesoriem, vienam inspektora palīgam un nenoteiktam skaitam mūsu un ārvalstu akadēmiķiem, kurus Akadēmija atzinusi par cienīgiem uzņemšanai savā vidū. .. Tāpat viszēlīgi nosakām, ka uz visiem laikiem Akadēmijas činas pielīdzināmas šādām valsts dienesta klasēm: Prezidents – 4., rektori – 6., adjunktrektori – 7., profesori un Akadēmijas sekretārs – 8., adjunktprofesori, inspektors, padomnieki, perspektīves, anatomijas un vēstures profesori – 9., inspektora palīgs un akadēmiķi – 10., ekonoms – 12. un Akadēmiju absolvējušie mākslinieki un meistari – 14. klasei.”⁹ Akadēmiju vada Prezidents kopā ar Sapulci, kuras sastāvā ir vēl direktors, rektori un adjunktrektori. Profesorus un adjunktprofesorus, kā arī akadēmiķus ievēl Sapulce. Audzināšanas skolā paredzēja uzņemt no 5 līdz 6 gadiem vecus zēnus, kur tie secīgi mācītos trijās – bērnu, pusaudžu un jauniešu – klasēs, pa trim gadiem katrā no tām. Pēc 9 gadu mācībām skolā spējīgākos paredzēja

⁷ Laika posmā līdz 1917.gadam Krievijā atvēra vairāk kā 50 kadetu korpusus [14].

⁸ Rietumeiropas universitātēs tradicionāli priekšgalā bija *rektors*.

⁹ Nevienai citai skolai pirms tam nebija izrādīta tik augsta pretimnākšana, nebija noteiktas tik izteiktas priekšrocības un personāla tiesības.

uzņemt Akadēmijā, pārējos – amatniecības klasēs, kur viņi turpinātu mācības vēl sešus gadus. Studiju noslēgumāatkarībā no sasniegumiem audzēkņi saņem zobenu un atestātu [18].

1783. gada 30. septembrī ķeizariene Katrīna II apstiprināja Pēterburgas zinātņu akadēmijas priekšlikumu par jaunas akadēmijas – Krievijas akadēmijas – dibināšanu. Par šīs akadēmijas galveno misiju bija noteikta krievu valodas attīrīšana no arhaismiem, tās attīstība un bagātināšana. Lai to īstenotu, par Akadēmijas pirmo uzdevumu bija noteikti krievu gramatikas, krievu vārdnīcas, retorikas un dzejdarīšanas noteikumi. Akadēmija bija paredzēta kā kolektīva sabiedriska iestāde ar 60 locekļiem, ar diviem algotiem sekretāriem, kuri pienākumos un tiesībās pielīdzināmi Zinātņu akadēmijas locekļiem [19].

1774. gadā Pēterburgā atvēra Kalnu skolu (kr.: *Горное училище при Берг коллегии*). Skolas dibināšanu ierosināja Baškīrijas kalnrūpnieki, priekšlikumu apsprieda un akceptēja Valdošais Senāts, kura ziņojumu kopā ar skolas iekārtas plānu 1773. gada 21. oktobrī apstiprināja ķeizariene Katrīna II. Skola atradās Kalnu kolēģijas pārraudzībā. Skolā paredzēja mācīt 24 audzēkņus par kalnrūpnieku atvērētajiem un 30 – par saviem privātajiem līdzekļiem. Pirmajos gados skolā uzņēma Krievijas muižnieku un virsnieku atvases no Maskavas universitātes, kā arī Vidzemes un Igaunijas muižniecības pārstāvjus, kuri pārvaldīja lafīņu, vācu un franču valodu, vai vismaz divas no tām, un iepriekš bija apguvuši aritmētiku, ģeometriju un ķīmijas pamatus. Vēlāk pie skolas nodibināja ģimnāziju, kurā papildinājās nepietiekoši sagatavotie jaunieši. Mācību ilgums Kalnu skolā bija 4 gadi, un tajā bija paredzēts mācīt matemātiku, fiziku, ķīmiju, mehāniku, hidrauliku, metalurģiju, mineraloģiju, markšeiderzinības, rasēšanu un zīmēšanu. Kalnu skola gatavoja speciālistus dienestam militarizētajā Kalnu korpusā un arī privātajos kalnrūpniecības uzņēmumos. Skola bija slēgta mācību iestāde ar militarizētu iekšējo kārtību¹⁰. Skolas beidzējiem, stājoties dienestā Kalnu korpusā, piešķīra militāru pakāpi [20].

1783. gada 27. septembrī Katrīna II izdeva ukazu par navigācijas skolu ierīkošanu [21], kurā cita starpā uzdots veicināt jūrskolu¹¹ ierīkošanu impērijas ostas pilsētās, no kurām dodas ceļā tirdzniecības kuģi. 1786. gada 29. janvārī apstiprināja pirmās šāda tipa skolas - Pēterburgas jūrskolas statūtus (kr.: *План для заведения Водоходного училища в Санкт-Петербургской губернии*) [22].

Ķeizarienes Katrīnas II valdīšanas laikā Krievijā sākās tautas vispārējās izglītības iestāžu pārņemšana valsts pārraudzībā un to pārvaldes centralizēšana. 1767. gadā izveidoja Skolu un aizgādības lietu komisiju, kura izstrādāja tautas izglītības sistēmas projektu. Izglītības sistēmu paredzēja veidot pēc Austrijas tautas izglītības sistēmas parauga. Projektā bija paredzēts ieviest obligātu visu vīriešu kārtas pārstāvju apmācību lasīt, rakstīt un rēķinu prasmē. Skolu dibināšanu, kā arī aizgādību par tām un to darbības uzraudzību uz vietām nodeva Sabiedriskās apgādības priekšu

jeb kolēģiju¹² pārziņā [23]. Tomēr, neskatoties uz valsts vadības augstajiem nodomiem, skolu dibināšana nesekmējās naudas līdzekļu, mācību grāmatu un skolotāju trūkuma un citu guberņās uz vietas neatrisināmu grūtību dēļ [24].

Lai centralizēti risinātu skolu problēmas, ar Katrīnas II 1782. gada 7. septembra ukazu tika nodibināta Tautskolu iekārtošanas komisija¹³ (kr.: *Комиссия об учреждении народных училищ*) [25]. Vēsturnieki šo komisiju uzskata par pirmo institūciju Krievijas impērijā, kas pārziņāja tautas izglītības lietas valsts mērogā. Pateicoties komisijas ierosmei, 1783. gadā Pēterburgā nodibināja galveno skolu ar speciālu nodaļu tautskolu skolotāju gatavošanai. 1786. gadā šo nodaļu reorganizēja par patstāvīgu skolotāju semināru, bet 1803. gadā to pārveidoja par skolotāju ģimnāziju. Komisija izstrādāja arī tautskolu unificētus statūtus (kr.: *Устав народным училищам Российской империи*), ko Katrīna II apstiprināja 1786. gada 5. augustā. Statūtos bija paredzētas divu kategoriju tautskolas: 1/ *galvenās* – ar 4 klasēm, kas dibināmas guberņu pilsētās un 2/ *mazās* – ar 2 klasēm apriņķa pilsētās un ar vienu klasi lauku ciematos. Skolu vispārējā pārziņāšana valstī bija nodota Tautskolu komisijas pārziņā. Komisijai tautskolu saimnieciskajās lietās bija pakļautas guberņu Sabiedriskās apgādības kolēģijas un mācību lietās – guberņu tautskolu direktori [26].

Katrīnas II pēctecis Krievijas tronī imperators Pāvels I noliedza Katrīnas II reformu lietderību un galvenokārt nodarbojās ar militāro lietu regulēšanu. Pāvela I laikā ar speciāliem ukaziem aizliedza vairāku krievu valodas vārdu lietošanu. Viens no tiem skāra arī tautas izglītības jomu, un, proti, 1799. gada 24. jūlijā Pāvels I izdeva ukazu par krieviskā vārda „*училище*” tautskolu nosaukumos aizstāšanu ar grieķiski lafīnisko vārdu „*школа*” [27]. Vārda „*училище*” lietojumu tomēr pilnībā izskaust neizdevās. Turpmākajos gados šo vārdu joprojām plaši lietoja speciālo izglītības iestāžu nosaukumos.

Baidoties no franču revolucionāro ideju izplatīšanās Krievijā, 1798. gada 9. aprīlī Pāvels I izdeva rīkojumu par aizliegumu sūtīt jaunatni mācīties ārzemju skolās (kr.: *О запрещении отправлять в Иностранная Училища молодых людей и о учреждении Университета для Лифляндскаго, Эстляндскаго и Курляндскаго Рыцарства*): „Sakarā ar to, ka mūsdienās ārzemju skolās ieviesusies ļaundabīga tendence musināt nenobriedušus prātus uz neierobežotu un izlaidīgu prātošanu un turp sūtīto jauno cilvēku audzināšanā sagaidāmā labuma vietā tos grūž postā, viņu sūtīšanu audzināšanai svešzemju skolās aizliegt.” [28]

III. IZGLĪTĪBAS TIESISKAIS REGULĒJUMS XVII GADSIMTĀ BALTIJĀ

Vidzemē XVII gs. beigās un XVIII gs. sākumā bija izveidots samērā plašs lauku skolu tīkls, Rīgā darbojās virkne elementārskolu, Domskola un Licejs. Baltijas provincē

¹² Sabiedriskās apgādības priekšs jeb kolēģija darbojās katras guberņas pārvaldes sistēmā.

¹³ Tautskolu iekārtošanas komisijā darbojās valsts slepenpadomnieks P.Zavadovskis un īstenie padomnieki F.Epinuss un P.Pastuhovs, kā arī serbu tautības pedagogs F.Jankovičs de Mirijevo.

¹⁰ 1804.gadā skolu reorganizēja par Kalnu kadetu korpusu, bet 1833. gadā – par Kalnu institūtu.

¹¹ Krievu valodā tās dēvētas par „*водоходные школы*”.

darbojās 1632. gadā zviedru dibinātā Tērbatas universitātē¹⁴. XVII gs. beigās zviedru valdība bija uzsākusi baznīcu un skolu nostiprināšanas darbu. Tā, piemēram, Rīgas birģermeistara M.Dreilinga izstrādātajā skolu iekārtošanas projektā¹⁵ Rīgā un tās lauku novadā bija iekļauta obligātas sākumizglītības prasība visiem pilsētnieku bērniem. Taču vēsture bija lēmusi Vidzemei citu gaitu. Vidzemē iebruka krievu karapulki, un sākās lielais Ziemeļu karš [29, 21.lpp.].

Pēc Rīgas zviedru garnizona padošanās krievu aplencēju spēkiem, 1710. gada 4. jūlijā Rīgas deputātu un Vidzemes muižniecības noslēgtajos līgumos ar krievu karaspēka pavēlnieku ģenerālfeldmaršalu B.Šeremetevu citu nosacījumu starpā bija noteikts arī skolu tiesiskais regulējums. Tā, piemēram, līgumā ar Vidzemes muižniecību (kr.: *Аккордные пункты, заключенные в лагере под Ригою между Шляхетством и Земством Княжества Лифляндского и Генерал-Фельдмаршалом Графом Шереметевым*) panākta vienošanās, ka „... laukos un pilsētās evaņģēliski luteriskās konfesijas baznīcas un skolas atļauts atstāt, uzturēt un atjaunot stāvoklī, kādā tās bija dibinātas un iekārtotas agrākajos miera laikos, bet zemstu pilsētās vienkāršo ļaužu skolas visur nodrošināt ar trijiem pienācīgi sagatavotiem skolotājiem, kuriem maksāt pietiekošu algu no Valsts kroņa ieņēmumiem”[30]. Atbilde uz Vidzemes muižniecības lūgumu saglabāt universitāti¹⁶ Vidzemē, sniegta Pētera I 1710. gada 12. oktobra nolēmumā (kr.: *Решение Государя Петра I, на предоставленные в волю Его Величества пункты дворянства и жителей Лифляндских, при покорении их Российской Державе*): „Uz lūgumu par Akadēmijas vai augstās skolas uzturēšanu Pērnavā, Viņa Ķeizarišķā Augstība atvēl savai uzticamajai bruņniecībai kopā ar augstāko konsistoru nozīmēt un stādīt priekšā prasmīgus profesorus. Tad Viņa Augstība par tiem izrādīs tādu aizgādību, lai augstā skola būtu labā līmenī uzturēta. Tāpat Viņa Augstība darīs visu, lai augstajai skolai būtu atbilstoša iekārta un tā būtu pietiekoši apgādāta, taču patur sev tiesības augstajā skolā nozīmēt profesoru, kas mācītu slāvu valodu un to ieviestu” [31].

1721. gadā noslēgtajā Nīstades miera līgumā skolu lietu regulējums bija līdzīgs 1710. gada līgumos noteiktajam. Tā, piemēram, miera līguma 10. paragrafā bija noteikts, ka Zviedrijai atdalītajās provincēs baznīcas, skolas un viss, kas tām piederīgs, paliek tādā stāvoklī, kādā tas bija zviedru valdīšanas laikā [32,33].

Taču nekādi līgumi neatspoguļoja to postu, kādu Vidzemei un Rīgai bija atnesis Ziemeļu karš. Īstenībā nevis līgumi noteica skolu un izglītības jautājumu regulējumu turpmākajos gadu desmitos, bet gan kara postījumi un Lielā mēra izraisītā depresija. Rīgā darbojās tikai dažas elementārskolas, 1710. gadā darbu pārtrauca Tērbatas (Pērnavas) universitātē¹⁷, slēdza

zviedru dibināto akadēmisko ģimnāziju Rīgā, darbu pārtrauca Rīgas Licejs¹⁸. Darbojās tikai Rīgas Domskola, kas vienīgā joprojām gatavoja jaunos rīdziniekus studijām Vācijas un Nīderlandes universitātēs [34]. Tikai pēc kara un mēra cirsto brūču sadziedēšanas, skolas Rīgā un Vidzemē pamazām atsāka darbību.

Akadēmiķis J.Stradiņš par zinātnes un izglītības stāvokli Baltijā šajā periodā raksta: „Intelektuālajā ziņā XVIII gs. pirmajā pusē iezīmējās krass regress – nebija vairs Tērbatas universitātes, arī augstākās skolas Rīgā no postošā kara sekām atguvās tikai pakāpeniski. Toties 18. gs. otrajā pusē – kopš 60. gadiem – Rīgu un Jelgavu spēcīgi ietekmēja Rietumu, galvenokārt vācu, apgaismības strāvojumi, kas itin kā atmodināja vietējos intelektuālos spēkus un ļāva piesaistīt intelektuāļus arī no citurienes, galvenokārt no Vācijas. Šajā laikā gan Kurzemes hercogiste, gan Rīga bijušajai Krievijas impērijai kļuva par tranzīta zonu ne tikai saimniecisko, bet arī intelektuālo saišu veidošanai ar Rietumiem, pirmām kārtām atkal ar Vāciju. Arī Krievijā raisījās interese par jauniegūto zemju izpēti, kurā iesaistījās Pēterburgas Ķeizarišķā Zinātņu akadēmija.” [34, 189.lpp.] Jāatzīmē, ka Baltija ar savu labi izglīto muižniecību šajā laikā kļuva par Krievijai nozīmīgu faktoru. Baltijas muižniecības pārstāvji aktīvi iesaistījās Pēterburgas Zinātņu akadēmijas darbā, no Baltijas muižniecības pārstāvjiem rekrutēja jauniešus mācībām Krievijas jaundibinātajās augstākā līmeņa skolās. Tā, piemēram, 1731. gada 18. novembrī apstiprinātajos Kadetu korpusa statūtos bija paredzēts, ka 50¹⁹ no korpusa audzēkņiem jādod Vidzemes un Igaunijas provincēm [12,13].

Katrīnas II valdīšanas laikā Rīgas guberņas skolās pakāpeniski ieviesa krievu valodas mācīšanu un nodibināja pirmo skolu ar krievu mācību valodu. 1769. gada 2. novembrī Katrīna II izdeva ukazu par valsts ierēdniecības krievu valodas prasmes nepieciešamību Baltijas provincēs (kr.: *О учинении от Остзейских присутственных мест напоминания канцелярским служителям, чтобы они прилагали старание о познании Российского языка*): „... Rīgas, Rēveles un Vīborgas guberņu kancelejām, kaut arī Vidzemē, Igaunijā un Somijā visās valsts iestādēs lietvedība notiek vācu valodā (pasvītrojums mans – aut.), izdot norādījumus ... visām šīm iestādēm pieprasīt, lai tajās dienšie ierēdņi censtos pilnībā apgūt krievu valodu ... Aizpildot vakances priekšroka dodama krievu valodas pratējiem” [35]. 1773. gada 9. septembrī izdots ukazs par vācu valodas mācīšanu Krievijā un krievu valodas mācīšanu vāciskajās provincēs (kr.: *О прилежании Российскому юношеству к совершенному познанию немецкого языка, а гражданским чиновникам в немецких провинциях, к изучению российского*) [36]. Un, visbeidzot, 1784. gadā, pēc Rīgas un Rēveles guberņu revīzijas, Katrīna II izdeva ukazu par krievu valodas obligātu mācīšanu šo guberņu skolās: „Lai turienes skolās, kā īpaši nepieciešama, tiktu mācīta krievu valoda, bez kuras

universitātes atjaunošanas aktivitātes, bet reāli Tērbatas universitātē atsāka darbību imperatora Aleksandra I laikā 1802.gadā.

¹⁸ Rīgas Licejs darbu atjaunoja 1733. gadā.

¹⁹ Par valsts kases līdzekļiem Kadetu korpusā kopumā paredzēja uzturēt 200 audzēkņus.

¹⁴ XVII un XVIII gs. mijā Tērbatas universitātē darbojās Pērnavā.

¹⁵ Projekts apstiprināts 1681.gada 4.februārī.

¹⁶ Augstskolas oficiālais nosaukums bija *Academia Gustavo-Carolina*.

¹⁷ Tērbatas universitātē pārstāja darboties, jo visi zviedru tautības profesori pārcēlās uz Zviedriju. Vairākkārtīgi ierosinājumi atjaunot universitāti Vidzemē 1725., 1730., 1754., 1764. un 1768. gadā Krievijas valdošajās aprindās atsaucību neguva. Tikai imperatora Pāvela I laikā 1798.gadā atsākās

pārvaldīšanas ir aprūtināta attiecīgo personu izmantošana dažādos amatos”[37]. Taču reāli šo rīkojumu izpilde notika inertī, jo krievu valodas mācīšanai elementārskolās nebija nedz skolotāju, nedz līdzekļu to algošanai. Vēstures avotos atrodamas ziņas, ka pirmā krievu valodu kā mācību priekšmetu jau 1764. gadā sākusi mācīt Bāriņu skola Rīgā. Domskolā krievu valodu mācīja sākot no 1772. gada, bet Jēkaba skolā – sākot no 1788. gada [33, 49.lpp.]. Katrīnas II īstenotās skolu sistēmas reorganizācijas gaitā 1789. gadā Rīgā nodibināja augstākā līmeņa tautskolu, kuru nosauca par ķeizarienes Katrīnas galveno tautskolu, vai vienkārši par Katrīnas skolu. Tā bija pirmā izglītības iestāde Rīgā ar krievu mācību valodu [33, 58-59.lpp.].

Atsaucoties uz Katrīnas II 1783. gada 27. septembrī izdoto ukazu par navigācijas skolu ierīkošanu [27], Rīgā 1789.gadā atvēra Navigācijas skolu, taču par tās darbību ziņas nav saglabājušās. Vien zināms, ka Navigācijas skolā par valsts līdzekļiem uzturēti un mācīti 12 zēni, kas skolā uzņemti 12-14 gadu vecumā un mācīti līdz pilngadībai, kad varēja sākt pildīt savu uzdevumu uz jūras [33].

Ķeizara Pāvela I 1798. gada 9. aprīlī izdotais rīkojums par aizliegumu sūtīt jaunatni mācīties ārzemju skolās vissāpīgāk skāra Baltijas muižniecības intereses, kurai ar šo rīkojumu bija nogriezta iespēja sūtīt, kā tas tradicionāli notika visos iepriekšējos gadsimtos, savas atvases studijām Rietumeiropas universitātēs. Visticamāk, ka, apzinoties šo apstākli, Krievijas valdošās aprindas spēra solīti pretim un piedāvāja Kurzemes, Igaunijas un Vidzemes bruņniecībai iespēju dibināt universitāti, pašiem izvēloties pilsētu, kurā to dibināt. Baltijas guberņu muižniecības pārstāvji vienojās, ka „protestantiskas universitātes” dibināšanai piemērotākās pilsētas būtu Jelgava²⁰ un Tērbata, galīgo izvēli atstājot Senāta un imperatora ziņā. Tā rezultātā tapa Tērbatas universitātes iekārtas plāns jeb nolikums (kr.: *План протестантского университета в Дерпте*), kuru izstrādāja Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas bruņniecības deputāti un ar nelieliem grozījumiem 1799. gada 4. maijā apstiprināja Pāvels I. Nolikums bija liberālāks par Maskavas universitātes statūtiem, tomēr arī tas vēl joprojām neatbilda Rietumeiropas universitāšu iekārtai. Universitāte pakļauta impērijas Valdošajam Senātam, bet tās pārvaldi īsteno Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes bruņniecības sastādīta Kuratoru kolēģija, kura arī izvēlas un aicina darbā profesorus. Universitātē darbojas no profesoriem sastādīts koleģiāls pārvaldes orgāns – universitātes Padome, ko vada prorektors. Prorektora amatu uz vienu gadu rotācijas kārtībā secīgi ieņem kāds no profesoriem. Universitātē paredzētas 4 fakultātes: Teoloģijas, Juridiskā, Medicīnas un Filozofijas. Fakultātes vada dekāni. Universitātei ir tiesības piešķirt doktora un maģistra grādus. Profesori, dekāni un prorektori skaitās tādās valsts ierēdniecības klasēs, kā tas noteikts attiecīgajiem amata brāļiem Ķeizariskajā Mākslas akadēmijā. Profesori un skolotāji ir atbrīvoti no jebkādiem nodokļiem un to personīgajās mājās vai dzīvokļos nav jāuzņem mītnieki. Universitāti par saviem līdzekļiem uztur un vajadzīgās ēkas būvē Baltijas guberņu bruņniecība, valsts, savukārt, paredzēja

universitātes apsaimniekošanā piešķirt ap 100 Vidzemes hektāru valsts muižu zemes un valstij nevajadzīgu ēku Tērbatā²¹.

Laikā, kad pilnā sparā jau ritēja universitātes organizēšanas darbi, svārstīgais imperators Pāvils I, atsaucoties uz bijušā Kurzemes ģenerālgubernatora un tolaik sava tuvākā padomnieka grāfa P.Pālena ieteikumu, izdeva ukazu pārveidot par universitāti Jelgavas akadēmiju: „Vidzemei, Igaunijai un Kurzemei domāto universitāti, kuru bija paredzēts dibināt Tērbatā, pavēlam iekārtot Jelgavā, pārveidojot (par universitāti – aut.) tur pastāvošo ģimnāziju līdz ar tās ēkām, bibliotēku un citiem īpašumiem” [38]. Nu sākās priekšdarbi universitātes dibināšanai Jelgavā. 1801. gada 29. jūnijā Jelgavā būtu jānotiek universitātes atklāšanai, taču naktī uz 1801. gada 12. martu galma sazvērnīki nogalināja Pāvilu I. Jau 1801. gada 12. aprīlī bija izdots jaunā imperatora Aleksandra I rīkojums par universitātes dibināšanu Tērbatā. Līdz ar to Jelgava, kaut arī darbu universitāte tajā neuzsāka, 109 dienas formāli pabija universitātes pilsētas godā [34, 292-293.lpp.].

IV. ĶEIZARA ALEKSANDRA I REFORMAS (1801-1825)

19. gadsimts Krievijas impērijā sākās ar ķeizara Aleksandra I iecerēto reformu īstenošanu visās valsts dzīves, t.sk. arī tautas izglītības, jomās. 1802. gada 8. septembrī Aleksandrs I izdeva manifestu par ministriju, t.sk. arī Tautas apgaismības ministrijas (kr.: *Министерство народного просвещения*) dibināšanu [39]. Tautas apgaismības ministrijas pakļautībā paredzēja nodot Zinātņu akadēmiju, Krievijas akadēmiju, universitātes, skolas (izņemot īpašā pārraudzībā atrodošās), tipogrāfijas, bibliotēkas u.c. veida krātuves un kolekcijas. 1817. gadā ministrijai uzdeva pārraudzīt arī ar reliģiskajām konfesijām saistītās lietas un to pārveidoja par Garīgo lietu un tautas apgaismības ministriju²² (kr.: *Министерство духовных дел и народного просвещения*).

TAM sastāvā universitāšu un skolu pārvaldīšanai paredzēja izveidot Galveno skolu valdi (kr.: *Главное училищное правление*), kas izstrādātu tautas izglītības sistēmu reglamentējošus pamatdokumentus, rūpētos par jaunu skolu iekārtošanu un zinātnisko biedrību dibināšanu, koordinētu mācību līdzekļu un metodisko materiālu izstrādi [40]. Par pirmo Tautas apgaismības ministru iecēla īsteno valsts slepenpadomnieku grāfu P.Zavadovski, par viņa biedru – slepenpadomnieku Muravjovu [41]. Galvenās skolu valdes locekļiem paralēli pamatuzdevumu veikšanai bija uzdots pārzināt skolu lietas impērijas noteiktā teritorijā, kuru vēlāk nosauca par *mācību apgabalu* [42]. Ar 1803. gada 24. janvāra ukazu izveidoja sešus mācību apgabalus: Maskavas, Viļņas, Tērbatas, Harkovas, Kazaņas un Pēterburgas, kā arī noteica katrā no tiem iekļaujamās guberņas. Tā, piemēram, Tērbatas mācību apgabalā iekļāva Vidzemes, Igaunijas, Somijas un

²¹ Salīdzinājumam - Maskavas universitātes uzturēšanai no valsts kases tolaik ik gadu izmaksāja 10 tūkstošus rubļu.

²² Ar 1824. gada 15. maija ukazu garīgo lietu kārtošanu atkal nodeva Sinodei, un ministrija atguva savu iepriekšējo nosaukumu Tautas apgaismības ministrija (TAM).

²⁰ 1795. gadā arī Kurzemes hercogisti ar galvaspilsētu Jelgavu pievienoja Krievijas impērijai un izveidoja Kurzemes guberņu.

Kurzemes guberņas. Par Tērbatas mācību apgabala pirmo kuratoru nozīmēja ģenerālmajoru M.Klingeru²³ [43].

1803. gada 24. janvārī Aleksandrs I apstiprināja Galvenās skolu valdes izstrādātos Tautas apgaismības iepriekšējos noteikumus (kr.: *Предварительные правила народного просвещения*), kuros bija definēti izglītības sistēmas pamatprincipi Krievijas impērijā. Pilsoņu tikumiskajai audzināšanai noteikumi paredzēja iekārtot četru veidu skolas: 1/ *draudzes skolas*, 2/ *apriņķa skolas*, 3/ *guberņas skolas* jeb *ģimnāzijas* un 4/ *universitātes*. Katrā draudzē vai divās kaimiņos esošās draudzēs jābūt vismaz vienai draudzes skolai, katrā apriņķa pilsētā – vienai apriņķa skolai, guberņas pilsētā – vienai ģimnāzijai, bet mācību apgabalā – universitātei. Bija noteikts, ka Krievijā jābūt vismaz sešām universitātēm - bez jau esošajām Maskavas, Viļņas un Tērbatas universitātēm, universitātes paredzēja dibināt Pēterburgā, Kazanā un Harkovā, vēlāk arī Kijevā, Toboļskā, Ustjugveļikijā u.c.²⁴

Mācību iestāžu pārvaldībai paredzēja izveidot šādu pārvaldes hierarhiju: Tautas apgaismības ministrs – Galvenā skolu valde ar mācību apgabala kuratoriem (kr.: *почетитель*), katrs no kuriem pārzina skolu lietas viņam uzticētajā mācību apgalā. Mācību apgabalā skolu pārvaldi īsteno Universitātes skolu komisija ar rektoru priekšgalā, guberņās – guberņu skolu direktori, apriņķos – apriņķa skolu uzraugi (kr.: *смотритель*). Draudzes skolas valsts ciematos pārrauga draudzes garīdznieks vai kāds no ciemata godājamākajiem pilsoņiem, muižu ciematos – muižniecības pārstāvis, kuri padoti apriņķa skolu uzraugam [44].

Galvenā skolu valde, pamatojoties uz iepriekšējiem noteikumiem, īsā laikā izstrādāja visu līmeņu vispārīgtojošo skolu – universitāšu, ģimnāziju, apriņķa skolu, draudzes skolu – unificētus, savstarpēji saskaņotus, visai Krievijas teritorijai vienotus, statūtus, kurus ķeizars Aleksandrs I apstiprināja 1804. gada 5. novembrī.

Zemāko un vidējo skolu apvienotajos statūtos noteikts, ka guberņas un apriņķa pilsētās, kā arī lauku apvidos katrā draudzē vai divās teritoriāli nelielās draudzēs, jābūt vismaz vienai *draudzes skolai*. Par draudzes skolas mērķiem noteikts: 1/ sagatavot jauniešus, kuri vēlās turpināt izglītošanos, mācībām apriņķa skolā; 2/ dot zemnieku un citu kārtu jauniešiem viņu kārtai atbilstošas zināšanas, audzināt fiziski un tikumiski labākus, dot pamatizpratni par dabas parādībām, mazināt viņos mātītību un aizspriedumus, kuru darbība varētu būt kaitīga viņu labsajūtai, veselībai un mantai. Šajās skolās paredzēts mācīt lasīt, rakstīt un aritmētikas pamatdarbībām, ticības mācības pamatlikumus un pamācības, īsu pamācību mājsaimniecībā, par dabas parādībām, par cilvēka ķermeņa uzbūvi un vispārējiem veselības uzturēšanas līdzekļiem un veselības aizsardzību. Draudzes skolas kursa apgūšanai paredzētas divas ziemas, taču mācības, atkarībā no sekmēm, var arī būt ilgākas. Draudzes skolas jāuztur: pilsētās – pilsētas sabiedrībai, valsts ciematos – draudzes locekļiem, muižu ciematos – muižniekiem.

Katrā guberņas un apriņķa pilsētā jābūt vismaz vienai *apriņķa skolai*, bet lielajās pilsētās – divām un vairāk šādām skolām. Par apriņķa skolas mērķiem noteikts: 1/ sagatavot mācībām ģimnāzijās tos jauniešus, kuru vecāki vēlas dot saviem bērniem labāku izglītību un 2/ pavērt iespēju dažādu kārtu bērniem iegūt viņu kārtai un vietējās rūpniecības prasībām atbilstošas zināšanas. Apriņķa skolās bija paredzēts mācīt ticības mācību un baznīcas vēsturi, cilvēka un pilsoņa pienākumus, krievu valodas gramatiku un guberņās ar citu oficiālo valodu, papildus vēl arī vietējās valodas gramatiku, glītrakstīšanu, pareizrakstību, teikumu mācību, vispārējo ģeogrāfiju un matemātiskās ģeogrāfijas pamatus, Krievijas ģeogrāfiju, vispārējo vēsturi, Krievijas vēsturi, aritmētiku, ģeometrijas pamatus, fizikas un dabas vēstures pamatus, ar vietējiem apstākļiem un rūpniecību saistīto tehnoloģiju pamatus, zīmēšanu. Apriņķa skolas kursu paredzēts apgūt divos gados. Mācībām apriņķa skolā paredzēja uzņemt jauniešus pēc draudzes vai citas zemākās skolas kursa apgūšanas. Apriņķa skolas jāuztur par valsts kases līdzekļiem, ko papildina ar pilsētas sabiedrības piešķirajiem līdzekļiem. Apriņķa skolu skolotāji pielīdzināmi valsts dienesta 12. klasei, izņemot zīmēšanas skolotājus, kuri pielīdzināmi 14. klasei.

Katrā guberņas pilsētā jābūt vismaz vienai *ģimnāzijai*, bet, ja līdzekļi to atļauj, var būt arī vairākas. Par ģimnāzijas mērķiem noteikts: 1/ sagatavot universitātes zinātņu apgūšanai tos jauniešus, kuri sprauduši par mērķi sevi pilnīgot universitātēs un 2/ zinātņu pamatu pasniegšana tiem, kuriem nav nodomu turpināt padziļinātu zinātņu apgūšanu universitātēs, taču vēlas iegūt labi audzinātam cilvēkam nepieciešamās zināšanas. Lai sasniegtu šādu dubultu mērķi, ģimnāzijās bez latīņu, vācu un franču valodas paredzēja mācīt ģeogrāfiju un vēsturi (ieskaitot mitoloģiju un senākos laikus), vispārējo un Krievijas valsts statistiku, filozofijas un daiļo mākslu pamatus, politekonomijas sākumus, tīrās un lietojamās matemātikas kursu, praktiskās fizikas un dabas vēstures kursu, kā arī ar tirdzniecību saistīto zinātņu pamatus, tehnoloģijas pamatus un zīmēšanu. Ģimnāzijā paredzēja uzņemt skolniekus, kuri zinātnes apguvuši apriņķa skolas prasību līmenī. Ģimnāzijas kursu paredzēja apgūt četros gados. Ģimnāzijas paredzēja uzturēt par valsts kases līdzekļiem, ko papildina ar „prikazu” piešķirtajiem līdzekļiem. Ģimnāzijas zinātņu skolotāji sastāv valsts dienesta 9. klasē, valodu skolotāji – 10. klasē, bet zīmēšanas skolotāji – 12. klasē. [45].

Reformas gaitā Katrīnas II iepriekš iedibinātās mazās skolas pārveidoja par draudzes skolām, galvenās skolas – par apriņķa skolām. Ģimnāzijas Krievijā tolaik tikai sāka veidoties, bet vienīgās, pie Maskavas universitātes darbojošās, ģimnāzijas iekārtu pieskaņoja jaunajām prasībām.

Aleksandra I reforma skāra arī Baltijas guberņas iepriekšējos gadsimtos izveidoto zemāko un vidējo skolu sistēmu. 1804. gada 21. martā Aleksandrs I apstiprināja īpašus skolu pārraudzības noteikumus, kuri bija paredzēti tikai Tērbatas mācību apgabalam, (kr.: *Высочайше утвержденныя постановления для Императорскаго Дерптскаго университета, относительно до надзирания училищ его округа*) [46].

²³ Maksimiliāns Klingers (1752-1831) savulaik bijis pazīstams kā izcils vācu rakstnieks, kurš simpatizējis apgaismības idejām. Tērbatas mācību apgabala kuratora amatu pildījis no 1802. līdz 1817. gadam [34, 444.lpp.].

²⁴ Iecere dibināt universitāti Toboļskā un Ustjugveļikijā neīstenojās.

Ir zināms, ka reformas gaitā Rīgas liceju pārveidoja par Vidzemes guberņas ģimnāziju²⁵, Jelgavas akadēmiju – par Kurzemes guberņas ģimnāziju, Rīgas Domskolu – par 1.Rīgas apriņķa skolu, Navigācijas skolu – par 2.Rīgas apriņķa skolu un Katrīnas skolu – par 3.Rīgas apriņķa skolu, apriņķa pilsētās dibināja jaunas apriņķa skolas vai par tādām pārveidoja esošās galvenās jeb augstākās tautskolas, veidoja draudzes skolu tīklu. Pārmaiņas īpaši sāpīgi pārdzīvoja Rīgas Domskola, kas gadsimtiem ilgi bijusi pilsētas galvenā mācību iestāde un savus uzdevumus bija godam veikusi, nu bija nokļuvusi otrās pakāpes skoliņas statusā. Tiesa, Domskola no parastas apriņķa skolas atšķīrās ar to, ka tā saglabāja trīsgadīgu mācību kursu un tās absolventi varēja iestāties ģimnāzijas tercā.

Tērbatas mācību apgabala kurators firsts K.Līvens²⁶, kurš 1817.gadā šajā amatā nomainīja M.Klingeru, panāca, ka Tērbatas universitātei un tai padotajām mācību iestādēm izstrādāja jaunus statūtus, kas bija atšķirīgi no Krievijas attiecīgo skolu statūtiem. Ķeizars Aleksandrs I tos apstiprināja 1820. gada 4. jūnijā. Tērbatas universitātei padoto mācību iestāžu statūti ģimnāzijām paredzēja piecgadīgas mācības, apriņķa skolās – vien- vai divgadīgas, izņēmuma gadījumos – trīsgadīgas, mācības. Viengadīgas skolas bija paredzētas apriņķa pilsētās ar nelielu iedzīvotāju skaitu. Par trīsgadīgām apriņķa skolām ar t.s. īpašo (select) klasi bija nominētas 1. un 2. apriņķa skola Rīgā, Liepājas, Pērnavas, Kuresāres un Rēveles apriņķa skolas. Papildus vispārējos skolu statūtos noteiktajām valodām, Baltijas guberņā apriņķa skolās paredzēja mācīt senās valodas - latīņu un grieķu, un atsevišķos gadījumos arī jaunās valodas - franču un/vai angļu. Zemākā līmeņa skolas paredzēja dēvēt par pamatskolām vai tautskolām (nevis draudzes skolām!). Krievu valodu paredzēja mācīt sākot no apriņķa skolām²⁷ [49]. Lai sagatavotu tautskolu skolotājus, Aleksandrs I ar 1824. gada 11. aprīļa ukazu atļāva Baltijas ģenerālgubernatoram marķīzam Pauluči dibināt privātus skolotāju seminārus [50].

Vienlaikus ar skolu statūtiem Galvenā skolu valde izstrādāja arī unificētus universitāšu statūtus, pēc kuru parauga tika rakstīti jau darbojošās Maskavas universitātes un no jauna dibināmo Kazaņas un Harkovas universitāšu²⁸ individuālie statūti. Aleksandra I laikā ieviesa tradīciju apstiprināt universitātei ne tikai statūtus, bet arī pasniegt katrai no universitātēm speciālu „apstiprinošu rakstu” (kr.: *Утвердительная грамота*) jeb patenti, kurā noteiktas universitātes galvenās priekšrocības, tiesības un pienākumi. Rakstu ar ķeizara parakstu, ko apstiprina ar Valsts ģērboņzīmogu, nodod universitātei mūžīgā glabāšanā, kā tās pastāvēšanas juridisko pamatu. Visu triju universitāšu statūtus un arī apstiprinošos rakstus ķeizars Aleksandrs I apstiprināja

1804. gada 5. Novembrī, t.i., tajā pašā dienā, kad apstiprināja skolu statūtus.

Statūtu vispārējā daļā noteikts: „Universitāte ir augstākā zinātniskā kārta (kr.: *ученое сословие*), kas dibināta zinātņu mācīšanai. Tajā jaunatne tiek gatavota dažādu amatu ieņemšanai valsts dienestā. Universitāte bauda ķeizara aizbildnību, ir pakļauta Tautas apgaismības ministram un atrodas Galvenās skolu valdes locekļa pārraudzībā, kuram uzdota attiecīgā mācību apgabala pārzināšana. Universitātes sastāvā ir: 1/ zinātnes atziņas pasniedzotie *ordinārie* un *ekstraordinārie profesori*, kuri, atkarībā no pasniedzamo zinātņu atšķirībām, dalās fakultātēs vai nodaļās; 2/ *adjunkti*; 3/ *maģistri*; 4/ *studenti*; 5/ valodu, daiļo mākslu un ģimnastisko vingrinājumu *skolotāji*. Universitātei ir Valde, kuras priekšsēdētājs ir *rektors*, locekļi – fakultāšu *dekāni*. Viņiem pievienojas no ordināriem profesoriem kuratora nozīmēts obligāts piesēdētājs. Valde pārzina universitātes saimnieciskās lietas. Valdei uzdota arī tiesas spriešana pār universitātes personālu un sodīšana; tiesas spriešanā piedalās no universitātes personāla izvēlēts ierēdnis – sindiks utt.” Statūti kopumā satur 188 paragrāfus, kuros detalizēti noteiktas universitātē pasniedzamās zinātnes, universitātes personāla veicamie pienākumi un institūciju veidošanas noteikumi un pildāmās funkcijas u.tml. Universitātē uzņem personas, kuras apguvušas ģimnāzijas pilnu kursu. Universitātē māca gan zinātnes, kuras jāmācās visiem, kuri gatavojas kalpot Tēvzemei, neatkarīgi no dzīves un dienesta veida, gan konkrētas, nodaļām atbilstošas, specifiskas zinātnes. Vispārējās zinātnes un zinātnes, kas sagatavo studijām nodaļās, studenti apgūst pirmajos trijos gados. Pēc vispārējo zinātņu apguves studentiem ir tiesības turpināt studijas kandidāta statusā konkrētās nodaļās (fakultātēs) un pēc noteikta kursa apgūšanas pretendēt uz maģistra vai doktora grādu. Zīmīgi, ka studiju laiks tā vai cita grāda iegūšanai nav reglamentēts, bet kandidāts piesakās attiecīga līmeņa pārbaudījumam tad, kad ir tam gatavs. Studentiem, kuri pēc vispārējo zinātņu apgūšanas studijas neturpina, svinīgos apstākļos izsniedz atestātu ar apgūto zinātņu uzskaitījumu un novērtējumu [51, 52, 53]. 1819. gada 20. janvārī Aleksandrs I apstiprināja zinātnisko grādu – kandidāta, maģistra, doktora - piešķiršanas nolikumu (kr.: *Положение о производстве в ученые степени*) [54], kas bija pirmais zinātnisko grādu piešķiršanu reglamentējošs likumdošanas akts Krievijas impērijā.

Ar 1804. gada statūtiem Krievijā galvenajos vilcienos tika ieviesta Vācijas autonomās universitātes sistēma ar vēlētiem (uz vienu gadu) rektoru, dekānu, inspektoru amatiem; ar padomi no ordināriem un emeritētiem profesoriem, kurai piešķirtas tiesības vēlēti profesorus, apstiprināt fakultāšu sastādītos mācību plānus, eksāmenu sarakstus u.tml., pretendētus kandidāta, maģistra vai doktora grāda iegūšanai eksaminē fakultātes. Vācijā praktizētā pasniegšanas brīvība statūtos nebija paredzēta sakarā ar zinātnisko spēku nepietiekamību, bet klausīšanās brīvība – sakarā ar neuzticēšanos studējošo godprātībai. [55, 789.lpp.].

Katrai universitātei piešķirtajā patentē (kr.: *утвердительная грамота*) daļēji atkārtotas statūtos noteiktās tiesību normas,

²⁵ Par jaunizveidotās ģimnāzijas direktoru iecēla Augustu Albanus, kurš pirms tam bija Domskolas rektors. Vienlaikus viņš bija arī Vidzemes guberņas skolu direktors [33, 67.lpp.].

²⁶ Firsts K.Līvens – latvāciets no Kurzemes, Zentenes un Balgales muižu īpašnieks Talsu apriņķī.

²⁷ Nav izslēgts, ka viens no iemesliem īpašu skolu statūtu izstrādāšanai bija sociāli ekonomiskās situācijas pārmaiņas Baltijā, ko izraisīja Aleksandra I 1817.gada 25.augustā apstiprinātais Kurzemes zemnieku likums [47] un 1819.gada 26.martā apstiprinātais Vidzemes zemnieku likums [48], ar kuriem Baltijas guberņās atcēla dzimtbūšanu un sākās zemnieku brīvlaišana.

²⁸ Kazaņas un Harkovas universitātes nodibināja 1804. gadā.

taču tajā papildus noteiktas personāla dienesta tiesības un sociālās garantijas. Tā, piemēram, patentē noteikts, ka universitātes rektora amats atbilst valsts dienesta 5., profesori – 7., ekstraordinārie profesori, adjunkti un universitātes apstiprinātie doktori – 8., maģistri – 9., kandidāti – 12. klasei. Studenti, stājoties pēc trīsgadīgām studijām dienestā, tiek pielīdzināti 14. klasei. Profesoriem un adjunktiem, kuri akadēmiskajā amatā nostrādājuši 25 gadus, piešķir „nopelniem bagātā” nosaukumu, un, ja atstāj dienestu, viņu gada atalgojums pārtop pensijā, kuru līdz mūža noslēgumam maksā no universitātes līdzekļiem. Līdzīga apjoma pensiju profesori, adjunkti un skolotāji saņem neārstējamas saslimšanas gadījumos. Profesoru, adjunktu un skolotāju atraitnes un viņu mazgadīgie bērni saņem vienreizēju pabalstu mirušā gada atalgojuma apjomā vai piedevām vēl arī pensiju. Rakstā detalizēti noteiktas sociālās garantijas arī citos tml. gadījumos [56, 57, 58].

1804. gadā apstiprinātie universitāšu statūti bija spēkā līdz 1835. gadam, kad ķeizars Nikolajs I apstiprināja jaunus universitāšu statūtus.

V. TĒRBATAS UN VIĻNAS UNIVERSITĀTES

Aleksandra I valdīšanas sākuma posms bija ļoti nozīmīgs Baltijas provincēm. 1802. gadā nodibināja Tērbatas universitāti²⁹ un 1803. gadā – Viļņas universitāti. Šīs universitātes ieguva īpašu statusu, jo tām „bija jākalpo poļu un vāciešu interesēm un tās atšķīrās no trim krievu universitātēm gan ar iekārtu, gan iekšējās dzīves kārtību” [55, 790.lpp.].

Par Tērbatas universitātes tiesisko pamatu kļuva Pāvela I 1799. gada 4. maijā apstiprinātie statūti [59] kopā ar Aleksandra I 1802. gada 5. janvārī izdarītajiem grozījumiem [60] un tā paša gada 12. decembrī izdoto ukazu par Tērbatas universitātei piešķiramajām tiesībām un priekšrocībām un patentes pasniegšanu (kr.: *Акт постановления для Императорского Университета в Дерпте*). Pēdējo ķeizars Aleksandrs I nostiprināja ar pašrocīgu parakstu, apstiprināja to ar Valsts ģērboņzīmogu un nodeva universitātei mūžīgā glabāšanā³⁰. Patentē izvērstā veidā formulēti Tērbatas universitātes tiesiskie pamati. Tajā cita starpā noteikts, ka universitātei tiek piešķirtas zemes un būves bijušā Tērbatas cietokšņa un Zviedru baznīcas teritorijās; bez tam tiek piešķirti apsaimniekošanā 240 Vidzemes hektāri valsts muižu zemes, bet pagaidām ik gadu no Valsts kases piešķirt 120 tūkstošus rubļu ik gadu, ka universitāte pakļauta Tautas apgaismības ministram un mācību apgabala kuratoram, ka universitātei ir sava iekšējā tiesa, ka universitāti vada rektors, kuru ievēl no profesoriem universitātes padome un apstiprina personīgi imperators, ka arī profesorus un skolotājus ievēl universitātes padome, bet apstiprina apgaismības ministrs, ka universitātei, līdzīgi kā ārzemju universitātēm, ir tiesības piešķirt akadēmiskos grādus vai nosaukumus (kr.: *академические звания или должности*). Patentē noteikta arī personāla piederība noteiktai valsts ierēdniecības klasei, kā arī noteiktas

personāla sociālās garantijas. Personāla tiesības un sociālās garantijas bija līdzīgas kā pārējās universitātēs. Atšķirības bija universitātes beidzēju tiesībās – tiem, stājoties valsts dienestā, paredzēja piešķirt nevis 14. klases ierēdņa, bet gan – „oberoficiera” činu [61]. Statūtos savukārt bija noteikts, ka rektoram un dekāniem atļauts izmantot Vācijas universitātēm tradicionālās atšķirības zīmes. Tērbatas universitāte atšķīrās no visām pārējām vēl arī ar to, ka tās saimniecisko vadību īstenoja īpaša, no Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes bruņniecības pārstāvjiem sastādīta, *Kuratoru kolēģija* [59]. Universitātē, lai gan tas ne ar kādiem tiesību aktiem oficiāli nebija noteikts, mācības notika vācu valodā.

1803.gada 23.augustā Aleksandrs I apstiprināja īpašus noteikumus studējošajiem Tērbatas universitātē (kr.: *Правила для учащихся в Дерптском университете*), kuros izvērstā veidā formulēti studējošo pienākumi, sodi par to neievērošanu, tiesības, atzinības un privilēģijas [62]. 1804.gada 21.martā ķeizars apstiprināja Tērbatas mācību apgabala skolu pārraudzības noteikumus [63].

1817.gadā Tērbatas mācību apgabala kuratoru M.Klingeru nomainīja firsts K.Līvens³¹, kurš panāca, ka Tērbatas universitātei 1820.gada 4.jūnijā apstiprināja jaunus statūtus. Universitātei piešķiramais finansējums no valsts kases, salīdzinot ar iepriekšējo, bija trīskāršots, bija ieviesti labvēlīgāki mācību personāla sociālās nodrošināšanas nosacījumi, taču universitāte zaudēja savu unikālo pārvaldes institūciju – Kuratoru kolēģiju, kura tika aizstāta ar universitātes valdi, kas sastāv no rektora un dekāniem [64].

Viļņas universitāti³² leģitimēja ar Aleksandra I 1803.gada 4.aprīļa ukazu par tās apstiprināšanu universitātes statusā (kr.: *Акт утверждения для Императорского университета в Вильне*) un nostiprināja, līdzīgi kā Tērbatas universitātes dibināšanu, ar attiecīgu pašrocīgi parakstītu dibināšanas aktu [65]. 1803.gada 18.maijā Aleksandrs I apstiprināja Viļņas universitātes statūtus, kas, salīdzinot ar Tērbatas universitātes statūtiem, bija tuvāk Krievijas unificētajiem statūtiem [66]. Tomēr jāatzīmē, ka tā vienlaikus pieturējās arī pie savām senajām tradīcijām. Mācības Viļņas universitātē notika poļu valodā.

Līdzīgi kā Tērbatas universitātei, arī Viļņas universitātei ir sava priekšvēsture. Par Viļņas universitātes dibināšanas gadu uzskata 1578.gadu, kad Polijas karalis Stefans Batorijs bijušajai jezuītu Garīgajai kolēģijai atļāva piešķirt bakalaura, maģistra, licenciāta un doktora grādus, un tā bijusi pirmā universitāte Baltijas reģionā. Gadu vēlāk to reorganizēja par *Almae Academia et Universitas Vilnensis Societatis Jesu*. 1773.gadā, kad jezuītu ordeni likvidēja, akadēmiju un universitāti slēdza un uz tās bāzes izveidoja laicīgāka rakstura Galveno skolu, no kuras, savukārt 1803.gadā atdzima Viļņas universitāte.

³¹ Firsts K.Līvens – Kurzemes muižnieks – Zentenes un Balgales muižu īpašnieks Talsu apriņķī.

³² Par universitātes dibināšanas gadu Viļņā uzskata 1578.gadu, kad Polijas karalis Stefans Batorijs bijušajai jezuītu Garīgajai kolēģijai atļāva piešķirt bakalaura, maģistra, licenciāta un doktora grādus. Gadu vēlāk to reorganizēja par *Almae Academia et Universitas Vilnensis Societatis Jesu*. 1773.gadā, kad jezuītu ordeni likvidēja, akadēmiju un universitāti slēdza un uz to bāzes izveidoja laicīgāka rakstura Galveno skolu, no kuras savukārt 1803.gadā atdzima Viļņas universitāte.

²⁹ Tērbatas universitātes atklāšanas svinības notika 1802. gada 21.-22. aprīlī. J.Stradiņš šo aktu dēvē par zviedru Tērbatas universitātes darbības atjaunošanu jeb atkārtotu dibināšanu [34, 442.lpp.].

³⁰ Minētais akts Tērbatas universitātē ir saglabājies līdz pat mūsdienām.

VI. SPECIĀLĀ IZGLĪTĪBA

Paralēli vispārējās izglītības sistēmai attīstījās speciālās izglītības sistēma³³, dibinājās arvien jaunas speciālās skolas³⁴, kas nebija pakļautas TAM.

Lai pilnīgotu satiksmes ceļu sistēmu un tās pārvaldi impērijā, ķeizars Aleksandrs I 1809. gada 20. novembrī izdeva manifestu par Ūdens un sauszemes satiksmes ceļu pārvaldes reorganizāciju. Pārvaldes sastāvā bija paredzēts izveidot Inženieru korpusu un „lai izglītotu spējīgus izpildītājus (satiksmes ceļu dienestam – aut.) tiek dibināts īpašs institūts, kurā jauniešiem, kas vēlas sevi veltīt šai svarīgajai nozarei, būtu atvērta iespēja piekļūt tai raksturīgo zinātņu avotiem”. Personāla sastāvā paredzēja *direktoru*, 2 tūrās matemātikas *profesorus*, divus lietojamās matemātikas *profesorus*, hidrogrāfijas un statistikas *profesoru*, zīmēšanas un arhitektūras *profesoru*, kā arī vairākus darbnīcas un kabinetu *uzraugus*. Institūtā paredzēja uzņemt jauniešus, kuri sasnieguši vismaz 15 gadu vecumu, ir ar labu veselību, un kuri prot lasīt un rakstīt krieviski un franciski. Praktiski tas nozīmēja, ka institūtā uzņem tikai muižniecības pārstāvjus. Par valsts līdzekļiem bija paredzēts mācīt 80 audzēkņus. Mācību ilgums – 4 gadi. Pirmajos divos gados paredzēja mācīt aritmētiku, algebru līdz trešās pakāpes vienādojumiem, t.sk. arī progresijas un logaritmus; ģeometriju, plaknes trigonometriju, teritorijas plānu izgatavošanu un nivelēšanu, zīmēšanu un arhitektūru. Trešajā un ceturtajā gadā – stereometriju, akmens mūrniecību, kokamatniecību, koniskos šķēlumus, arku veidošanu, mehānikas un hidraulikas pamatus, būvdarbu vadīšanu, būvprojektu izstrādāšanu un tāmēšanu, un, visbeidzot, valsts visu upju un kanālu detalizētus raksturojumus. Audzēkņus, kuri sekmīgi nokārtojuši pārbaudījumu īpašas komisijas priekšā, ieskaitīja Satiksmes ceļu inženieru korpusā kā 3.klases inženierus³⁵ ar poručika pakāpi [67].

Satiksmes ceļu inženieru institūts Pēterburgā sāka darbu 1810. gada 1. novembrī. Mācības tajā bija organizētas pēc Madrides ceļu, kanālu un tiltu skolas parauga. Pirmie profesori bija no Francijas aicināti ievērojami zinātnieki [68]. Institūta iekārta bija daļēji slēgta tipa, militarizēta. Ķeizara Nikolaja I valdīšanas laikā institūtu pārveidoja par pilnībā slēgtu, militāru mācību iestādi, un tikai 1864. gadā ķeizars Aleksandrs II apstiprināja institūtam jaunus statūtus un to reorganizēja par atklātu civila rakstura izglītības iestādi. Statūtos cita starpā noteikts, ka „Satiksmes ceļu inženieru institūta mērķis ir izglītot inženierus satiksmes ceļu un citu būvju jomā, un tā ir atklāta tipa iestāde, kurā lekcijas apmeklē no ārienes nākuši studenti. Institūts ir pirmās pakāpes jeb kategorijas (kr.: *первого разряда*) mācību iestāde”. Mācībām institūtā nu jau paredzēja uzņemt jebkuras kārtas personas ar ģimnāzijas vai ģimnāzijai pielīdzinātas izglītības iestādes, izglītību. Mācību ilgums bija palielināts līdz 5 gadiem.

Personām, kuras mācības institūtā sekmīgi³⁶ beigušas, paredzēja izsniegt civilā inženiera diplomu (kr.: *диплом на звание гражданского инженера*) ar tiesībām izvest (t.i., organizēt un vadīt – aut.) būvdarbus, un stājoties amatā, saņemt kolēģijas vai gubernas sekretāra „čīnu” [69]. Cita starpā, sākot no XIX gs. otrās puses, Satiksmes ceļu inženieru institūts kļuva par latviešu tautības censoņu iecienītu mācību iestādi.

Vairākas speciālās tehniskās skolas nodibināja Nikolaja I valdīšanas laikā (1825-1855). Tā, piemēram, 1828. gada 28. novembrī apstiprināja Pēterburgas Praktiskā tehnoloģiskā institūta statūtus. Institūta mērķis bija gatavot speciālistus ar fabriku un to atsevišķu struktūrvienību vadīšanai pietiekošām teorētiskām un praktiskām zināšanām. Institūta personāls: *direktors, uzraugs, profesori un skolotāji*. Institūtā paredzēja mācīt: 1/ ticības mācību; 2/ glītrakstīšanu; 3/ krievu valodas gramatiku; 4/ vispārējās zināšanas ģeogrāfijā un vēstures apskatu; 5/ dabas vēstures pamatus; 6/ zīmēšanu, īpaši mašīnu, plānu, būvju, rakstu un izrotājumu; 7/ aritmētiku; 8/ algebru līdz vienādojumiem; 9/ ģeometriju un zemes mērniecības pamatus; 10/ lietojamās matemātikas nepieciešamās daļas; 11/ amatniecības un mākslas vajadzībām nepieciešamās zināšanas; 12/ pamatīgas, amatniecībai un mākslai nepieciešamās praktiskās ķīmijas zināšanas; 13/ tehnoloģijas – a/ krāsošanas; b/ audumu apretēšanas; c/ dažādu mašīnu izgatavošanas; 14/ zināšanas par fabrikās izmantojamajiem izejmateriāliem un pusfabrikātiem. Institūtā uzņēma jauniešus no 13 līdz 15 gadu vecumam, kuri prot lasīt un rakstīt krievu valodā. Mācību ilgums tajā bija 6 līdz 8 gadi. Jāatzīmē, ka no 132 valsts apmaksātiem audzēkņiem 3 vietas bija paredzētas Rīgai. Sekmīgākajiem audzēkņiem pēc beigšanas piešķīra mācīta meistara nosaukumu (kr.: *звание ученого мастера*), pārējiem meistara vai meistara palīga nosaukumu. Mācītiem meistariem izsniedza atestātu un beztermiņa pasi, un viņi nebija pakļauti karaklausībai, bija atbrīvoti no miesassodiem un atbrīvoti no galvasnaudas nodevas, viņiem nebija jāreģistrējas tirgotāju kārtā, ja viņi neuzsāk tirdzniecību un nedibina fabrikas, viņiem atļauts uzsākt darbu, neregistrējoties cehā. Minētās tiesības pārmanto viņu pēcnācēji, ja tie turpina darboties vecāku uzsāktajā rūpalā. Visus absolventus apgādā ar viņu nosaukumiem atbilstošu apģērbu un piešķir zināmu naudas summu. Institūts iespēju robežās palīdz absolventiem iekārtoties darbā. Absolventiem diemžēl liegta tiesības stāties valsts dienestā un iegūt valsts ierēdņa „čīnu” [70]. Īpaši jāatzīmē, ka Pēterburgas Praktiskais tehnoloģiskais institūts bija pirmā civila rakstura atvērta izglītības iestāde Krievijas impērijā.

XIX gs. pirmajā pusē Krievijā katastrofāli sāki trūkt kvalificēti civilās celtniecības speciālisti, t.sk. arī arhitekti. Pirmos akadēmiski izglītos celtniecības speciālistus sagatavoja 1757. gadā Pēterburgā dibinātā Mākslas akadēmija, kurā jaunieši varēja apgūt trīs ievērojamākās mākslas: glezniecību, tēlniecību un arhitektūru. Tomēr Mākslas akadēmijas galvenā misija bija „augstā māksla”, un tā nebija gatava apmierināt arvien pieaugošo pieprasījumu pēc

³⁶ Pēdējos pārbaudījumos piecu ballu sistēmā nav ieguvušas atzīmi zemāku par 3.

³³ Apzīmējumu “speciālā izglītība”, sākot no XIX gs. vidus, pēc Francijas parauga sāka aizstāt ar apzīmējumu “profesionālā izglītība”.

³⁴ Rakstā iekļauts tikai augstāko tehnisko skolu tiesisko pamatu apskats.

³⁵ Trešās klases inženieri uzrauga viņiem uzticētos darbus, uzņem apvidus plānus, veic nivelēšanas darbus u.tml.

celtniecības speciālistiem. Satiksmes ceļu inženieru institūts, savukārt, kļūstot par slēgta tipa militāru mācību iestādi, gatavoja galvenokārt militārus speciālistus. Lai rastu risinājumu, Pēterburgā pie Satiksmes ceļu galvenās pārvaldes nodibināja Civilo inženieru skolu, kuras statūtus Nikolajs I apstiprināja 1832. gada 27. aprīlī [71] un Arhitektūras skolu, kuras statūtus apstiprināja 1841. gada 8. janvārī [72]. 1842. gadā minētās skolas apvienoja un izveidoja Celtniecības skolu (kr.: *Строительное училище*). Skolas statūtus apstiprināja 1842. gada 17. decembrī [73]. Skolu izveidoja ar mērķi izglītēt celtniecības speciālistus: a/ civilo arhitektonisko būvju celtniecībai; b/ ceļu, tiltu un aizsprostu būvēšanai, tāpat ūdensvadu, artēzisko aku ierīkošanai un pilsētas vispārējo hidraulisko darbu izvešanai; c/ fabriku, rūpnīcu, dzirnavu un citu rūpniecisku un saimniecisku būvju celtniecībai. Skolā uzņēma jauniešus vecumā no 13 līdz 16 gadiem., kuri speciāli sarīkotā pārbaudījumā varēja uzrādīt zināšanas vismaz aprīņķa skolas līmenī. Par valsts līdzekļiem paredzēja uzņemt un mācīt 150 audzēkņus, pa diviem no katras guberņas. Mācību ilgums bija 6 gadi, pie kam pirmajos piecos gados paredzēja mācīt teorētiskos kursus, pēdējā, sestajā, gadā, t.i., augstākajā, 1.klasē, audzēkņi praktizējās celtniecībā un projektu un tāmju izstrādāšanā. Mācību kursu beigušajiem piešķīra arhitekta palīga nosaukumu un atkarībā no uzrādītajām sekmēm - 14. vai 12. klases ierēdņa titulu. Lai gan skola gatavoja speciālistus civilajam dienestam, skola bija slēgta tipa ar militāru iekšējo kārtību.

VII. ĶEIZARA NIKOLAJA I REFORMAS (1825-1855)

1825. gada decembrī „dekabristu” izraisītie nemieri Krievijā kļuva par iemeslu izglītības sistēmas kārtējai kardinālai reformēšanai. 1826. gada 14. maijā imperators Nikolajs I izveidoja speciālu komiteju³⁷ ar Tautas apgaismības ministru A.Šiškovu priekšgalā ar mērķi salīdzināt impērijas visu mācību iestāžu statūtus, sākot no draudzes skolām līdz pat universitātēm, izskatīt un salīdzināt to mācību kursus un izmantojamās mācību grāmatas un pēc tam izstrādāt visām mācību iestādēm impērijā vienotus statūtus, atstājot vienīgi pieļaujamās atšķirības Tērbatas un Viļņas mācību apgabalos.

Komisija kā pirmos izstrādāja skolu statūtus (kr.: *Устав гимназий и училищ уездных и приходских, состоящих в ведомстве университетов: С.Петербургскфго, Московскаго, Казанскаго и Харьковскаго*)³⁸, kurus Nikolajs I apstiprināja 1828. gada 8. decembrī. Statūti paredzēja viengadīgas pamat- vai draudzes skolas, trīsgadīgas aprīņķa skolas un septiņgadīgas ģimnāzijas. Lielāko apdzīvoto vietu draudzes skolās bija atļauts organizēt otro klasi, kurā mācītu aprīņķa skolas zemākās klases priekšmetus. Aprīņķa skolās bija atļauts, atkarībā no vietējām vajadzībām, organizēt papildkursu(s) tirdznieciskai un rūpnieciskai darbībai

³⁷ Komitejas sastāvā bija Tērbatas mācību apgabala kurators grāfs K.Līvens, valsts slepenpadomnieki Speranskis, Lamberts, Uvarovs, Sivers; valsts īstenais padomnieks Štorhs, Harkovas mācību apgabala kurators p.i., valsts padomnieks Perovskis, imperatora flīģeladjutanti Perovskis un Stroganovs.

³⁸ Kā liecina statūtu nosaukums, tie nebija attiecināmi uz Baltijas guberņu skolām, kur joprojām spēkā palika 1820.gada statūti.

nepieciešamo praktisko zinību³⁹ mācīšanai. Aprīņķa skolās un ģimnāzijās paredzēja uzņemt skolniekus ar pamatskolas zināšanām, skolniekus ar aprīņķa skolu izglītību ģimnāzijās paredzēja uzņemt otrajā, trešajā vai pat ceturtajā klasē. Pamatvai draudzes skolas bija jāuztur par draudzes vai attiecīgās apdzīvotās vietas līdzekļiem, aprīņķa skolas un ģimnāziju uzturēšanai noteiktas summas izdalīja no valsts kases līdzekļiem [74].

Ar 1828. gada statūtiem pamatizglītība bija pilnībā atrauta no vidējās un augstākās, un par pamatu izglītības iestāžu klasifikācijai pirmo reizi Krievijas izglītības vēsturē pieņēma tautas dalīšanu „kārtās”, izglītības organizācija bija iežņaugta līdz tam nepieredzētas reglamentācijas rāmjos, kas noveda pie tautas izglītības līmeņa pazemināšanās.

Lai Baltijas guberņas celtniecības lomu, TAM XIX gs. vidū Baltijas provincēs nodibināja ap 100 speciāli pareizticīgajiem iedzīvotājiem paredzētas skolas, taču tās īpašu popularitāti neguva.

XIX gs. 20.gadu beigās un 30. gadu sākumā atsevišķas privātpersonas pēc Rietumeiropas parauga sāka dibināt „reālskolas”⁴⁰, kuru iekārta iesākumā valsts mērogā netika reglamentēta. Pirmo reizi valsts likumdošanas redzeslokā reālskolas nonāca 1837. gada 9. maija ukazā, kurā šīs skolas pielīdzinātas zemāko draudzes un aprīņķa skolu līmenim un no to programmām uzdots izslēgt vidējās un augstākās izglītības kursus [75]. Tomēr, nepilnus divus gadus vēlāk, 1839. gada 29. martā apstiprināja TAM padotībā esošo ģimnāziju un aprīņķa skolu „reālklašu” nolikumu (kr.: *Положение о реальных классах при учебных заведениях МНП*). Iesākumā eksperimenta kārtā bija atļauts dibināt reālklasses Tulas, Viļņas un Kurskas ģimnāzijās, un Rīgas un Kerčas aprīņķa skolās [76]. Ar to bija pavērts ceļš vispārējās vidējās izglītības diferencēšanai divos novirzienos - klasiskajā un reālajā. Pamatojoties uz šo ukazu, Rīgas 2. aprīņķa skolā 1839. gadā atvēra reālklassi meistarū un darbu vadītāju teorētisko zināšanu papildināšanai. Tajā pēc klausītāja izvēles 4 reizes nedēļā vakaros mācīja matemātiku, mehāniku, praktisko ķīmiju, tehnoloģiju un tehnisko zīmēšanu, kā arī komerciju, grāmatvedību, preču zinības, krievu, vācu, franču, angļu un latīņu valodu [33, 68.lpp.].

Ievadot darbu pie universitāšu statūtiem, ministrs S.Uvarovs 1833. gadā deklarējis: „Reliģisko un pilsonisko uzstādījumu ātras pagrimšanas vidē Eiropā, kad visapkārt izplatās graujošas noskaņas, Tēvijas stiprināšana veicama, balstoties uz stingriem pamatiem; jāatklāj pirmsākumi, uz kuriem balstās tās pastāvēšana, jāatklāj Krievijas īpašo raksturu noteicošie spēki, tie spēki, kas piemīt tiki tai; jāsavāc vienkopus Krievijas tautiskuma svētās paliekas un uz tām jāstiprina mūs glābjošais

³⁹ Par galveniem papildkursiem statūtos bija nosaukti: 1/ vispārēji jēdzieni par likumdošanu, tiesvedības kārtību un formām, it īpaši tirdzniecības jomā; 2/ komerczinību pamati un grāmatvedība; 3/ mehānikas pamati ar pielietojumiem, tehnoloģijas pamati, zīmēšana un arhitektūras svarīgākie noteikumi, īpaši, kas attiecas uz akmens mūra būvēm; 4/ lauksaimniecība un dārzkopība.

⁴⁰ Par reālskolām devē vidējās izglītības iestādes, kurās atšķirībā no klasiskajām ģimnāzijām galveno uzmanību velta dabaszinātņu pamatu, kā arī fizikas un matemātikas mācīšanai.

enkurs. Laimīgā kārtā Krievija spējusi saglabāt ticību pestīšanai, bez kuras tā nevarētu pastāvēt, nostiprināties un dzīvot... Tēvijai uzticīgs krievu tautības cilvēks tikpat maz piekristu pazaudēt kaut vai vienu no pareizticības dogmām kā Monomaha cepures kaut vai vienas pārles nolaupīšanai. Patvaldība ir Krievijas politiskās pastāvēšanas galvenais nosacījums. Bez šiem diviem nacionālajiem pirmsākumiem ir arī vēl trešais, ne mazāk svarīgs, ne mazāk spēcīgs: tautiskums... Lūk tie galvenie pirmsākumi, kurus jāiekļauj sabiedrības izglītošanas sistēmā” (aut.tulkojums) [55].

1835. gada 25. jūnijā Nikolajs I apstiprināja TAM izstrādātu jaunu mācību apgabalu nolikumu (kr.: *Положение об учебных округах Министерства народного просвещения*), ar kuru universitātes atbrīvoja no skolu uzraudzības pienākumiem. Skolu pārvaldi uzdeva īstenot Kuratoram un īpaši sastādītai Kuratora padomei, kuras sastāvā tika iekļauts kuratora palīgs, universitātes rektors, valsts skolu inspektors, guberņas ģimnāzijas direktors, kā arī viens no citu mācību apgabala ģimnāziju direktoriem [77]. Iesākumā pārvaldes reorganizācija neskāra Tērbatas mācību apgabalu, taču ar 1837. gada 20. janvāra ukazu arī Tērbatas apgabalā ieviesa jauno pārvaldes formu [78].

Krievijas Ķeizarisko universitāšu vispārējos statūtus (kr. *Общий устав Императорских Российских университетов*) Nikolajs I apstiprināja 1835. gada 26. jūlijā. Universitātes vadību pagaidām atļāva vēlē, taču ievēlēto rektora un dekānu pilnvaru laiku, ar mērķi pastiprināt to administratīvo ietekmi, pagarināja no viena līdz četriem gadiem. Universitātēs ieviesa formas nēsāšanu un vienlaikus stingri reglamentēja studējošo uzvedības normas. Mācību ilgumu Filozofijas un Juridiskajā fakultātē paredzēja 4 gadus, bet Medicīnas fakultātē – 5 gadus [79].

Attieksmē pret malieņu universitātēm TAM politika šajā laika posmā bija vērsta uz tuvināšanu krieviskajai kārtībai, ar mērķi, lai vairāk vai mazāk tuvā nākotnē arī tajās sagatavotu “īsteni krieviska gara” uzvaras gājienu. Rietumu malienēs pēc 1830. gada sacelšanās Polijā ministrija rīkojās ātri un izlēmīgi – slēdza Viļņas universitāti un tās vietā nodibināja Sv.Vladimira Universitāti Kijevā, kurai ministra skatījumā bija jāklūst par “cietoksni”, ar mērķi “apspiest poļu nacionālo separāto garu un saplūdināt to ar vienoto krievisko garu”. Attieksmē pret vāciskajām (tulkojums no oriģināla – aut.) guberņām ministrija atzina par nepieciešamu „ievērot piesardzību, pat zināmu piekāpšanos aizspriedumiem ... patreiz nevar un nevajag atklāti apstrīdēt domu, ka viņu šķietamā tautība ir vācu tautība ... viņi padosies, bet ne tik drīz”. Atbilstoši šiem uzstādījumiem Tērbatas universitātē kardināla kārtības maiņa netika pieprasīta, un reorganizācijas gaitā tajā tikai ieviesa 1834. gada 21. februārī apstiprinātos noteikumus (kr.: *Правила для учащихся в Императорском Дерптском университете*), kas ievērojami sašaurināja Universitātes tiesības [55, 80].

Kopumā Nikolaja I un viņa ieceltā tautas apgaismības ministra Uvarova piekoptā izglītības politika nebija auglīga. Tautiskuma ideja, kuru ministrs bija izvirzījis kā absolūtu līdzekli (panaceju) pret rietumeiropiskajām jaunajām politiskajām idejām, pavisam drīz izraisīja iepriekš

neparedzētas, pat bīstamas sekas – uzplauka slavofilisma ideoloģija, sāka sarukt studentu skaits universitātēs, pasniegšanā iestājās stagnācija, un visa tā rezultātā universitātes izglītībā iestājās pagrimums.

VIII. AUGSTSKOLU NOSAUKUMU UN PERSONĀLA TIESISKO PAMATU EVOLŪCIJAS ĪSS RAKSTUROJUMS

XVIII gs. sākumā Pētera I reformu gaitā aizsākās laicīgo skolu sistēmas veidošanās, izglītības sistēmā ienāca jauna tipa mācību iestādes (kr.: *училища*): ciparu skolas, navigācijas jeb jūrskola, inženierskola, artilērijas skola, ģimnāzija, akadēmija, universitāte. Jaundibināto mācību iestāžu tiesisko regulējumu noteica cara pilnībā vai daļēji pašrocīgi rakstīti ukazi, kas iesākumā vēl netika uzskatīti par likumdošanas aktiem⁴¹. Jaundibināto mācību iestāžu pārraudzību uzdeva Krievijas valsts augstākās pārvaldes institūcijām – Valdošajam Senātam vai kādam no prikaziem (kolēģijām). Akadēmijas projektā (1724) paredzēts, ka to vadīs *prezidents* un *direktors*, personāls iedalīts *akadēmiķos* un *studentos*, ieviests zinātņu dalījums fakultātēs, akadēmijai dotas tiesības piešķirt *akadēmiķu grādus*. Akadēmijas tiesiskos pamatus papildināja Katrīnas II apstiprinātie statūti (1747), kuros noteikts, ka akadēmijas sastāvā ir *Zinātņu akadēmija* un *Universitāte*. Zinātņu akadēmijas personāls iedalīts *akadēmiķos* un *adjunktos*, universitātes – *profesoros* un *studentos*, universitātei dotas tiesības piešķirt *maģistra*, *adjunkta*, *profesora* un *akadēmiķa* grādu.

Maskavas universitātes statūtos (1755), savukārt, noteikts ka tā atrodas Ķeizariskās Augstības protekcijā un Valdošā Senāta pārraudzībā, to vada divi *kuratori* un *direktors*, mācību personāls ir *profesori*. Mācību kursu beigušajiem paredzēja izsniegt atestātus, akadēmiskos grādus piešķirt nebija paredzēts..

Visnotaļ elitāri tiesiskie pamati bija noteikti Mākslas akadēmijai (1764) – akadēmija atrodas ķeizarienes Katrīnas II protekcijā un pārraudzībā, akadēmijas priekšgalā ir *prezidents*, *direktors*, 3 *rektori* un 2 *adjunktorektori*, mācību personāls iedalīts *profesoros*, *adjunktprofesoros* un *skolotājos*, akadēmijas audzēkņi dēvēti par *skolniekiem*, pēc akadēmijas kursa sekmīgas apgūšanas skolniekiem paredzēja izsniegt atestātus. Akadēmijas statūtos ir noteikti būtiski jaunievedumi - pirmo reizi izglītības likumdošanas aktos mācību iestādes amatpersonām un mācībspēkiem noteiktas valsts dienesta klases, personālam noteiktas sociālās garantijas, aizliegti jebkādi miesassodi u.tml.

Pētera I dibinātās karaskolas XVIII gs. vidū reorganizēja par *kadetu korpusiem* (1731), kas mūsdienai izpratnē uzskatāmi par vispārīzglītojošām vidēja līmeņa mācību iestādēm ar militāru iekārtu. Par kadetu korpusu izveidoja arī Katrīnas II laikā dibināto Kalnu skolu, kuras audzēkņus dēvēja par kadetiem, bet skolotāji bija Kalnu korpusa činavnieki ar oficiera pakāpi.

Tērbatas universitātes statūti (1799), kas bija sastādīti pēc Rietumeiropas universitāšu parauga, bija atšķirīgi no Maskavas universitātes statūtiem – tajos bija noteikts, ka

⁴¹ Par to liecina fakts, ka pirmie ukazi nav iekļauti likumu krājumā.

universitāte padota Valdošajam Senātam, to pārvalda Kuratoru kolēģija, universitātes mācību darbu vada *prorektors* (kopš 1802. gada – rektors), fakultāšu priekšgalā ir *dekāni*, mācību personāls sastāv no *profesoriem*, kas iedalāmi *ordinārajos* un *ekstraordinārajos*, un *skolotājiem*; universitātei ir tiesības piešķirt *maģistra* un *doktora* grādus. Nedaudz izejot ārpus apskatāmā laika perioda, 1865. gada statūtos bez *ordinārajiem* un *ekstraordinārajiem profesoriem* mācību personāla sastāvā papildus ieviesti *docenta*, *privātdocenta* un *lektora* amati.

Kopš 1804. gada stājās spēkā Krievijas universitāšu tipveida statūti, kuros noteikts, ka universitātes atrodās TAM pārraudzībā, universitāti vada rektors, fakultātes – dekāni; universitātes mācību personāls iedalīts *ordinārajos profesorus*, *ekstraordinārajos profesorus*, *adjunktos*, *maģistros* un *skolotājos*; universitātei ir tiesības piešķirt *kandidāta*, *maģistra* un *doktora* grādus. 1835. gada statūtos *maģistra* amats nav paredzēts, toties ieviests *lektora* amats, 1863. gada statūtos *adjunkta* amats aizstāts ar *docenta* amatu, bet 1885. gada statūtos savukārt *docenta* amats – ar *privātdocenta* amatu.

Visu līmeņu speciālo skolu nosaukumos apskatāmajā laika periodā izmantoja vārdu *skola* (kr.: *училище*), atsevišķos gadījumos izmantoja apzīmējumu *akadēmija* (piemēram, Jūras akadēmija, Mākslas akadēmija, garīgās akadēmijas), karaskolu apzīmēšanai izmantoja apzīmējumu *kadetu korpuss*, apzīmējums *institūts* pirmo reizi izmantots 1810. gadā dibinātā Satiksmes ceļu inženieru institūta nosaukumā. 1833. gadā par institūtu reorganizēja 1774. gadā dibināto Kalnu skolu. Speciālo skolu vadītāju dēvēja par *direktoru*. Augstākā līmeņa speciālo skolu mācību personāls sastāvēja no *profesoriem* un *skolotājiem*.

LITERATŪRAS SARAKSTS

1. Красикова Р. „Петра творенье ...”. – <http://library.istu.edu/hoepub/teched.htm>
2. „К 300-летию инженерного образования России”. – http://aeer.cctpu.edu.ru/winn/date/aio/300_y.htm
3. Полное собрание законов Российской Империи. Собр. Первое. 1649-1825 гг (turpmāk - ПСЗРИ I), том V, 1715, Nr.2937
4. ПСЗРИ I, том IV, 1712, Nr.2467
5. ПСЗРИ I, том VI, 1721, Nr.3708
6. <http://www.mining-enc.ru/.../uchebnye-zavedeniya-gornye/> -
7. ПСЗРИ I, том IX, 1734, Nr. 6559
8. ПСЗРИ I, том VII, 1724, Nr.4443
9. ПСЗРИ I, том VII, 1725, Nr.4807
10. ПСЗРИ I, том XII, 1747, Nr.9425
11. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Том XXXIVA (68). Университет. стр. 751-803
12. ПСЗРИ I, том VIII, 1731, Nr.5811
13. ПСЗРИ I, том VIII, 1731, Nr.5881
14. <http://www.ruscadet.ru/history/milschool/art/2.htm>
15. ПСЗРИ I, том XIV, 1755, Nr.10346
16. ПСЗРИ I, том XIV, 1757, Nr.10776
17. ПСЗРИ I, том XVI, 1763, Nr.11766
18. ПСЗРИ I, том XVI, 1764, Nr.12275
19. ПСЗРИ I, том XXI, 1783, Nr.15839
20. ПСЗРИ I, том XIX, 1773, Nr.14048
21. ПСЗРИ I, том XXI, 1783, Nr. 15834
22. ПСЗРИ I, том XXII, 1786, Nr.16316
23. ПСЗРИ I, том XX, 1775, Nr.14392
24. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Том XXA (40). Начальное народное образование. Стр. 728-770
25. ПСЗРИ I, том XXI, 1782, Nr.15507
26. ПСЗРИ I, том XXII, 1786, Nr.16421
27. ПСЗРИ I, том XXV, 1799, Nr.19046
28. ПСЗРИ I, том XXV, 1798, Nr.18474
29. Vičs. A. Iz latviešu skolu vēstures (Vidzeme no 1700.-1800. gadam). RLB, Derīgu grāmatu nod. izdevums, 1923, 240 lpp.
30. ПСЗРИ I, том IV;1710; Nr.2279;
31. ПСЗРИ I, том IV, 1710; Nr.2304
32. ПСЗРИ I, том VI, 1721, Nr.3819;
33. Staris A. Skolas un izglītība Rīgā: no sendienām līdz 1944.gadam. – Lielvārde: Lielvārds, 2000., - 205 lpp.
34. Stradiņš J. Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā. – Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2009, - 639 lpp.
35. ПСЗРИ I, том XVIII, 1769, Nr.13376
36. ПСЗРИ I, том XIX, 1773, Nr.14036
37. ПСЗРИ I, том XXII, 1784; Nr.16055
38. ПСЗРИ I, том XXVI, 1800, Nr.19700
39. ПСЗРИ I, том XXVII; 1802, Nr.20406
40. ПСЗРИ I, том XXVII, 1802, Nr.20407
41. ПСЗРИ I, том XXVIII, 1802, Nr.20409
42. ПСЗРИ I, том XXVII, 1802, Nr. 20409
43. ПСЗРИ I, том XXVII, 1803, Nr.20598
44. ПСЗРИ I, том XXVII 1803, Nr.20597
45. ПСЗРИ I, том XXVIII 1804, Nr. 21501
46. ПСЗРИ I, том XXVIII 1804, Nr.21220
47. ПСЗРИ I, том XXXIV 1817, Nr.27024
48. ПСЗРИ I, том XXXVI 1819, Nr.27735
49. ПСЗРИ I, том XXXVII 1820, Nr.28303
50. ПСЗРИ I, том XXXIX 1824, Nr.29864
51. ПСЗРИ I, том XXVIII 1804, Nr.21498
52. ПСЗРИ I, том XXVIII 1804, Nr.21499,
53. ПСЗРИ I, том XXVIII 1804, Nr.21500
54. ПСЗРИ I, том XXXVI 1819, Nr.27646
55. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Том XXXIVA (68). Университет. стр. 751-803
56. ПСЗРИ I, том XXVIII 1804, Nr.21502,
57. ПСЗРИ I, том XXVIII 1804, Nr.21503
58. ПСЗРИ I, том XXVIII 1804, Nr.21504
59. ПСЗРИ I, том XXV 1799, Nr.18953
60. ПСЗРИ I, том XXVII 1802, Nr.20104
61. ПСЗРИ I, том XXVIII 1802, Nr.20551
62. ПСЗРИ I, том XXVII 1803, Nr.20905
63. ПСЗРИ I, том XXVIII 1804, Nr.21220
64. ПСЗРИ I, том XXXVII 1820, Nr.28302
65. ПСЗРИ I, том XXVIII 1803, Nr.20701
66. ПСЗРИ I, том XXVII 1803, Nr.20765
67. ПСЗРИ I, том XXX 1809; Nr.23996
68. 200 лет на службе Родине; 14.-19.lpp.
69. Полное собрание законов Российской Империи. Собр. Второе. 12 декабря 1825 — 28 февраля 1881 гг (turpmāk - ПСЗРИ II), том XXXIX 1864, Nr.41123
70. ПСЗРИ II, том III 1828, Nr.2463
71. ПСЗРИ II, том VII 1832, Nr.5309
72. ПСЗРИ II, том XVI 1841, Nr.14170
73. ПСЗРИ II, том XVII 1842, Nr.16345
74. ПСЗРИ II, том III 1828, Nr.2502
75. ПСЗРИ II, том XII 1837, Nr.10217
76. ПСЗРИ II, том XIV 1839, Nr.12187
77. ПСЗРИ II, том X 1835, 8262
78. ПСЗРИ II, том XII 1837, Nr.9883
79. ПСЗРИ II, том X 1835, Nr.8337
80. ПСЗРИ II, том IX 1834, Nr.6839

Helmut Gulevskis, Dr.sc.ing.
Riga Technical University, Department of Studies
Address: 1 Kalku Str., Riga, LV-1658, Latvia
E-mail: Helmut.Gulevskis@rtu.lv

Helmut Gulevskis. Fundamentals of Educational Legislation in Russian and Baltic Provinces in XVIII Century and First Part of XIX Century

It was attempted in the article summarizing the development of the legal framework of the educational system of Russia and the Baltic (Ostsee) provinces in the XVIII century and the first half of the XIX century. The documents regulating educational institutions at all levels were reviewed, as well as was offered to trace

---

the evolution of the terminology used in legislation, names, classification of the rights and benefits of education, studying science, titles of academic staff, human rights and social guarantees of academic staff and students etc. factors.

Хелмут Гулевский. Правовые основы образования в России и Прибалтийских губерниях в XVIII веке и первой половине XIX века

В статье сделана попытка обобщить развитие правовых основ образовательной системы России и Прибалтийских (Остзейских) губерний в XVIII веке и в первой половине XIX века. Дается обзор документов, регламентирующих учебные заведения всех уровней, а также сделана попытка проследить эволюцию терминологии, употребляемой в законодательстве, названий, классификации, прав и преимуществ учебных заведений, изучаемых наук, наименований должностей учебного персонала, прав и социальных гарантий учебного персонала и учащихся, и т.п. факторов.